

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Marija Savić

**MEĐUNARODNI TRGOVINSKI
SPORAZUMI KAO NAGOVJEŠTAJ
POSTDEMOKRACIJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SAŽETAK:

Zadnja je dva desetljeća sociološku i politološku raspravu obilježila ideja da se nalazimo u postdemokratskom dobu, u kojem su formalne institucije liberalne demokracije i dalje na snazi, dok istovremeno financijske elite dominiraju svim sferama demokracije te bez etičkih kočnica, a s izrazitom moći utječu na ljudska, radnička i ekološka prava. Slikovit prikaz razvoja prema postdemokraciji jest sustav međunarodnih trgovinskih sporazuma te različiti mehanizmi u njega implementirani, poput sustava rješavanja sporova između investitora i država, koji daju toliku moć financijskim elitama da su one u mogućnosti direktno utjecati na sposobnost država da samostalno donose određene regulative.

KLJUČNE RIJEČI: postdemokracija, međunarodni trgovinski sporazumi, neoliberalizam, ISDS, regulatorna suradnja

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJ

ODJEL ZA SOCIOLOGIJU

Marija Savić

**MEĐUNARODNI TRGOVINSKI
SPORAZUMI KAO NAGOVJEŠTAJ
POSTDEMOKRACIJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof.dr.sc. Renato Matic

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. DEMOKRATSKA PARABOLA	2
2.1. POLITIČKA (MEĐU)OVISNOST EKONOMIJE	5
2.2. GLOBALNA PERSPEKTIVA	8
2.4. PRIJETNJA DEMOKRATSKOM PUTU PREMA ODRŽIVOM RAZVJU	11
3. MEĐUNARODNI TRGOVINSKI SPORAZUMI	13
3.1. INVESTOR STATE DISPUTE SETTLEMENT (ISDS)	14
3.1.1. NOVA GENERACIJA KORPORACIJA (oduzimanje prednosti nacionalnom pravu).....	16
3.1.2. ODUZIMANJE SUVERENITETA	18
3.1.3. MOĆ LOBIJA.....	20
3.2. NOVA GENERACIJA SVEOBUHVAATNE MEĐUNARODNE SURADNJE	21
3.2.1. GATT/WTO.....	22
3.2.2. VAN-TRGOVINSKA PITANJA	23
3.2.3. TTIP, CETA, TPP i TISA	24
3.3. ULOGA DEMOSA.....	28
4. PONOVO PREMIŠLJANJE SPORAZUMA	30
4.1. PRIMJER BRAZILA I JUŽNE AFRIKE	31
5. ZAKLJUČAK.....	33
LITERATURA:.....	34

AKRONIMI:

BIT	Bilateralni investicijski sporazum
CETA	Sveobuhvatni gospodarski i trgovinski sporazum
ECCHR	Europski centar za ustavna i ljudska prava
ECI	Europska građanska inicijativa
FTA	Sporazum o slobodnoj trgovini
GATT	Opći sporazum o carinama i trgovini
ICC	Međunarodna trgovinska komora u Parizu
ICS	Sustav investicijskih sudova
ICSID	Međunarodni centar za rješavanje investicijskih sporova
IPCC	Međuvladin panel o ekonomskim promjenama
ISDS	Sustav rješavanja sporova između investitora i države
IIA	Međunarodni trgovinski sporazum
IPCC	Međuvladin panel o klimatskim promjenama
ITO	Međunarodna trgovinska organizacija
MBOR	Međunarodna banka za obnovu i razvoj
MMF	Međunarodni monetarni fond
NAFTA	Sjevernoamerički sporazum o slobodnoj trgovini
NTI	Van-trgovinska pitanja
OECD	Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj
UNCITRAL	Komisija Ujedinjenih naroda za međunarodno trgovačko pravo
UNCTAD	Konferencija Ujedinjenih naroda o trgovini i razvitku
SCC	Stokholmska Međunarodna trgovinska komora
SME	Mali i srednji poduzetnici
TISA	Opći sporazum o javnim uslugama
TPP	Transpacifičko partnerstvo
TTIP	Transatlantsko trgovinsko i investicijsko partnerstvo
WTO	Svjetska trgovinska organizacija

1.UVOD

Protekla dva desetljeća, pojam post-demokracije je obilježio politološku i sociološku raspravu. Postalo je jasno da se demokracija u svojoj liberalnoj formi nalazi na prekretnici te je bilo potrebno otkriti njeno značenje i budući razvoj. Dok su s jedne strane, sve formalne institucije demokracije i dalje na snazi, s druge se njihova realna funkcija svodi na odlazak građana na izbore, a izabrani predstavnici igraju ulogu posrednika i sitnih igrača zarobljenih u moći ekonomskih elita. Iako su formalno odvojeni, pravila kapitala dominiraju politikom te potvrđuju staru Lenjinovu tezu da demokracija samo pruža savršenu ljusku za kapitalizam. Istovremeno, velike korporacije već godinama uspješno koriste sve kompleksniji međunarodni trgovinski sustav kako bi dodatno utjecale na odluke pojedinih vlada te im na taj način oduzimale suverenitet. Ovaj je rad podijeljen u dva dijela. Prvi se dio bavi pitanjem postdemokracije i utjecaja postdemokratskog razvoja na različite sfere društva, dok je u drugom objašnjen sustav međunarodnih trgovinskih sporazuma. Rad će pokušati povući paralelu između dva fenomena i objasniti kako su međunarodni trgovinski sporazumi zapravo konkretan primjer postdemokratskog stanja.

2. DEMOKRATSKA PARABOLA

Četvrt stoljeća od pada Berlinskog zida, sigurnost u nekoć snažnu ideju i svjetlu budućnost liberalne demokracije počela je opadati. Iako je u nadolazećim godinama neko vrijeme snažan odjek imala pozitivna slika, prvenstveno istaknuta kroz Fukuyamin „Kraj povijesti i posljednjeg čovjeka“, mnogi su znanstvenici već tada prepoznali probleme demokratskog ideala i izrazili sumnju u ideju svjetske i finalne dominacije demokracije. Nobelovski simpozij na tu temu je rezultirao publikacijom 'Democracy's Victory and Crisis' (1997.), a u to je vrijeme, točnije 1998., izdana i knjiga Jefferya Isaaca, 'Democracy in Dark Times' (1998.). Istovremeno se globalizacija razvijala neometano u svojoj neoliberalnoj formi, što je opisao Colin Crouch svojom knjigom 'Postdemokracija' (Hobson, 2016.). Sve su donedavno teoretičari liberalne demokracije uspijevali tvrditi da je vjera u izbore, parlamente, odnosno predstavničku demokraciju općenito ispravna te da upravo ti principi moraju prevladati u svijetu, dok se potencijal i realnost nedostataka u takvoj politici odbacivao kako rješiv primjenom prikladnih reformi (McBride, W.L., 2005, 466). Danas sve više znanstvenika koji se bave pitanjem postdemokracije redovito citira Antonia Gramscia po kojemu „živimo u vrijeme u kojem stari svijet umire, a novi se ne može roditi“ (u Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W., 2016, 498.), a primarni razlog tome jest neizvjesnost budućnosti, odnosno znanje da „stare kategorije više nisu korisne, ali još uvijek nije poznato koje su nove“ (ibid.).

Upravo je Crouchova knjiga u široku sociološku raspravu uvela problem potencijalne krize liberalne predstavničke demokracije na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, stanje koje on naziva postdemokracijom. Njegove su temeljne teze bile „da se sve više krećemo prema postdemokratskom polu, a to objašnjava raširen osjećaj razočaranja i nezadovoljstva razinom sudjelovanja i odnosa između političke klase i mase građana u mnogim, možda u najvećem broju razvijenih demokracija [...] dok okviri demokracije ostaju posve na snazi- a danas su u nekoj mjeri čak i osnaženi - politika i vlast sve više klize natrag u ruke privilegiranih elita na način tipičan za preddemokratsko razdoblje. Važan rezultat tog procesa je rastuća nemoć ideala ravnopravnosti“ (Crouch, 2003./2007., 10-12).

Kako bi se krenulo u raspravu o postdemokraciji, potrebno se osvrnuti na sam pojam demokracije općenito. Prema konvencionalnom modelu, demokraciju obilježava vladavina prava, koncept ljudskih prava, redoviti izbori političkih predstavnika, 'dobro vladanje',

tržišna ekonomija i pluralističko civilno društvo. Međutim, obilježava ju i specifičan individualistički pristup osobi i društvu (Ayers,A.J., Saad-Filho, A., 2014.,598).

J.S.Mill pokazuje opasnosti idealiziranja predstavničke demokracije razmatranjem semiotike riječi demokracija, polazeći od definicije demokracije kao 'vlдавине većine' kako bi usporedio odnose moći u tom uređenju te zaključuje kako je zapravo ravnoteža moći poremećena jer izabrana manjina ima stvarnu moć, dok istovremeno od demokracije stvara samo simuliranu predstavu, budući da njene osnovne funkcije, predstavljenosti volje većine, nema (prema Milradović A, u Milradović, A., Jožanc, N., 2013, 25). Stoga Milradović i Žeravica (2015., 162.) dekonstruiraju stvarne odnose moći „na relaciji većina (koja bez moći vlada) i manjina kojoj je većina potrebna da bi održavala moć manjine“ i nude realističku definiciju minimalne demokracije: „demokracija je vladavina većine u kojoj većina glasa za manjinu da bi manjina vladala većinom“ (ibid.).

Takvo stanje, Crouch (2003./2007.) je slikovito prikazao pojmom parabole, prema čemu se demokracija, nakon zlatnog doba sredinom 20.stoljeća u većini zemalja Zapadne Europe i Sjeverne Amerike, postepeno sve do danas, počela vraćati na obilježja karakteristična za preddemokratsko razdoblje. Zlatno doba, koje je trajalo od Drugog svjetskog rata do raspada socijalne demokracije i uspona neoliberalizma, po njemu karakterizira svojevremeni privid finalnog poraza fašizma i nacizma, kao i procvat zapadnih ekonomija, što je otvorilo vrata razvoju i globalnoj potpori demokracije. Financijske elite su se stoga neko vrijeme morale pritajiti i prividno prilagoditi nastaloj situaciji, no to se ubrzo promijenilo i elita je naučila kako manipulirati masama. U post-ratno vrijeme keynezijanske politike, demokracija je poticala ekonomski rast na temelju oduzimanja od bogatih i davanja siromašnima, koji su više konzumirali, a manje štedjeli, pa su stoga i poticali ekonomski rast. Danas je upravo suprotno, te je suvremena ekonomska filozofija takva da treba uzeti siromašnima za korist bogatih, što je temeljeno na ideji dva tipa ljudi u kapitalističkom društvu, „koji zahtijevaju dvije različite teorije motivacije. Na dnu, pretpostavka je da će ljudi raditi jače ako im smanjite prihode, dok će na vrhu ljudi raditi bolje ako im ponudite više novca, veći profit, veće plaće, manje poreze i tako dalje“ (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W.,505.). Postdemokratsko stanje Crouch opisuje kao ono u kojem „stanje dosade, frustracije ili razočaranja slijedi nakon demokratskog razdoblja; situaciju kad su interesi moćne manjine postali aktivniji od mase običnih ljudi u izgradnji političkog sustava koji će raditi za njih; kad su političke elite naučile manipulirati i upravljati potrebama ljudi; kad izborne kampanje odozgo moraju glasače uvjeravati da odu na glasovanje. Nije to stanje ne-demokracije nego opis razdoblja u kojem smo se [...] našli na drugoj strani krivulje demokracije. Mnogi

simptomi ističu da se to događa u suvremenim naprednim zajednicama, dokazujući da se, dakle, udaljavamo od višeg ideala demokracije prema modelu postdemokracije" (Crouch, 2003./2007.,27).

Prema Milradoviću, postdemokraciju bi trebalo shvatiti kao Weberov ideal tip, odnosno analitički koncept za postdemokratsko stanje. „Riječ je u fenomenološkom smislu o vrlo heterogenom stanju koje obuhvaća čitav niz nepreglednih društvenih fenomena daleko šireg post-modernog stanja...[koje se može] tumačiti kao sociološko-politološka imaginacija duha vremena (Zeitgeist) koji održava stanje demokracije u doba globalizacije“ (Milradović, A., Žeravica, L., 2015.,173). Uz to, Milradović u drugom tekstu navodi da se „postavljena teza o krizi predstavničke demokracije elaborira [...] raskoracima ili napetostima nacionalno-teritorijalne predstavničke demokracije i globalizacije, to jest globalne ekonomije. Ekonomija je globalna, a predstavnička demokracija nacionalna. Riječ je o promjeni paradigme u korist globalnih aktivnosti s teškoćama upravljanja na nacionalnoj državnoj razini“ (Milradović A, u Milradović, A., Jožanc, N., 2013.,34). Danas postaje jasno da „neoliberalni tržišni fundamentalizam i kapitalizam stoje na suprotnim stranama u odnosu na demokraciju. Riječ je o nepremostivim napetostima koje u zagovoru tehnokratskih alternativa i tehnokratskih državnih udara dovode u pitanje predstavničku demokraciju“ (ibid. 24.).

Po pitanju odnosa demokracije i kapitalizma, Crouch se osvrće na Lenjina, koji je još početkom prošlog stoljeća tvrdio kako je demokracija savršena politička ljuska za kapitalizam, s obzirom na to da, unatoč neslaganju mnogih pobornika neoliberalizma, kapitalizam treba vanjske regulacije kako bi bio održiv, a demokracija je sposobna iste provoditi. I to „ne konfliktna demokracija kakvu znamo s prve polovice 20.stoljeća, s velikim silama koje se suprotstavljaju privatnom vlasništvu, već 'pripitomljena' demokracija u kojoj se snažne opozicijske sile rijetko imaju mogućnost doći do vlasti [...] To omogućava režim u kojem se zakon mijenja na način da se najavljuje unaprijed, gdje postoji mogućnost za konzultacije te stoga za lobiranje prije nego su promjene pravila implementirane“ (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W., 503.). Diktature nisu toliko poželjne, s obzirom na to da ne pružaju dugoročnu stabilnost i sigurnost. Po njemu je stoga postdemokracija najbolja ljuska suvremene demokracije jer sve demokratske institucije i pravila formalno postoje, ali demokratska rasprava ostaje na marginama društva, u rukama ekonomskih snaga (ibid.). Prema Crouchu, neoliberalizam sam po sebi nije popularna politička opcija, budući da je većina neoliberalnih ideja, osim onih jednostavnih poput ‘manjih poreza’, pretjerano apstraktna i udaljena da bi mogle omogućiti širu mobilizaciju. Stoga je neoliberalizmu

potreban saveznik, a povijesno je to najčešće bio tradicionalni konzervativizam. Međutim, i ta je opcija počela sve više slabjeti, zbog čega među konzervativcima rastu nacionalizam i ksenofobija, koje im održavaju ili čak jačaju snagu u globaliziranom društvu, no to ujedno čini ovaj savez sve težim za održavanje. (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W., 2016,500.)

Demokracija nailazi na prepreke u gotovo svakoj sferi društvenog života. U političkoj, institucije liberalne demokracije djeluju sve manje spremne suočiti se s izazovima koje pred njih stavlja globalizacija. Tradicionalno predstavništvo i stranački sustav se raspadaju, a privatni interesi sve više utječu na odluke nacionalnih vlada. Ekonomska se sfera seli izvan političke kontrole te neoliberalizam na demokraciju djeluje poput parazita, šteteći njevoj reputaciji i sposobnosti da ljudima omogući ekonomsku i društvenu dobrobit (Hobson, 2016., 2). U sljedećim će poglavljima pobliže biti objašnjene ekonomska, politička i ekološka sfera.

2.1.POLITIČKA (MEĐU)OVISNOST EKONOMIJE

Institucije i kultura koje su stvorile liberalnu demokraciju u postdemokraciji bivaju potkopane. Političke stranke se udaljavaju od ljudi koje bi trebale predstavljati, a javlja se i problem 'dvostruke delegacije' u suvremenim demokracijama. Taj pojam označava situaciju u kojoj ljudi glasaju za svoje predstavnike, koji za uzvrat svoju odgovornost predaju neizabranim 'stručnjacima' s velikom moći. (Hobson, 2016., 3) Razvojem globalne ekonomije, korporativni utjecaj na djelovanje nacionalnih demokracija još više dolazi do izražaja. „Izabrana vlast sve je više u javnoj ili tajnoj sprezi s korporacijama i brani njihove interese zagovarajući neoliberalnu politiku potpune privatizacije, fleksibilizacije tržišta radne snage, otpuštanja, štednje ili rezanja“ (Milradović A, u Milradović, A., Jožanc, N., 2013,34.).

Valja napomenuti, kako McBride (2005.) objašnjava, da je liberalna demokracija oduvijek imala već i teoretske nedostatke u dva područja, proceduri i ishodu, odnosno oduvijek je postojao problem u pokušaju osiguravanja volje ljudi, barem onih relevantnih (glasača) kroz smislene mehanizme izbora predstavničkih tijela. Ishod je uvijek bio takav da se izabrana manjina nije vodila interesom većine koja ju je izabrala. Međutim, teoretičari liberalne demokracije opravdavaju takav ishod, budući da je po njima, sve dok se provode prikladni

mehanizmi za prikaz volje većine, odnosno izbori, predstavnici su opravdani da djeluju čak i suprotno volji izbornog tijela. Političke kontradikcije ovakvih teorija su očite.

SAD su dugo držale prednost kao nositelji demokracije, no neoliberalni demokratski model koji su promovirale od 1990ih na dalje je bio znatno drugačiji od prethodnog socijalnog, te je "američki pojam demokracije postao sve sličniji onome kakvu ima neka vlada unutar kapitalističke ekonomije bez ograničenja i sa smanjenom demokratskom komponentom održavanja izbora" (Crouch, 2003/2007, 17). Građanstvo je zamijenjeno konzumentima. Nekadašnje političke vrline poput discipline, kompromisa, poštovanja kolektivnih interesa bile su poštovane te su zahtijevale određene vještine, dok u potrošačkim društvima iste ne samo da nisu potrebne, već se smatraju zastarjelima. Od 1970ih je postupak legitimacije prebačen na donošenje konzumerističkih odluka. Dobra su individualizirana, predstavljena kroz privid donošenja nezavisnih odluka, što je privlačno stoga što „kupovanje nečeg što daje osjećaj da je skrojeno po tvojoj mjeri je lakše nego učlaniti se u političku stranku ili organizirati društveni pokret da jednaka kolektivna dobra budu proizvedena“ (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W., 506).

U ovom se trenutku važno osloniti na teorijsko značenje još nekih ključnih pojmova koji se koriste u ovom tekstu. Važno je naglasiti kako liberalizam nije isto što i neoliberalizam, budući da se potonje ipak u određenoj mjeri oslanja i na snažnu vladu, a ne samo slobodno tržište. Stoga, s jedne strane, postoji potreba za stvaranjem saveza s ciljem stvaranja snažnih kolektivnih identiteta i masovne mobilizacije, dok s druge strane, vlade sve više moći daju tržištu, koje istovremeno i dalje treba odluke donesene od strane država (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W., 502.). Neoliberalizam, kao suvremeno utemeljenje kapitalizma „stapa specifične političke tendencije, uključujući one okrenute tržištu (izražene pod ideološkom krinkom *laissez-faire*), i netrpeljive politike prema osobnim i građanskim slobodama, uključujući rastuća ograničenja privatnosti i kolektivnoj akciji, koja su postala istaknuta nakon 2001.“ (Ayers, A.J., Saad-Filho, A., 2014., 598.). Ovaj se „globalni sustav akumulacije“ (ibid.) počeo razvijati drugom polovicom prošlog stoljeća, a pobjedu je doživio osamdesetih za vrijeme Ronalda Reagana u SAD-u i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji. To je značilo „velik preokret u društveno-ekonomskom sustavu tih, a kasnije i drugih zapadnih zemalja. Napuštena je "država blagostanja" (*Welfare state*), znatno je smanjen ili onemogućen društveni utjecaj sindikata te su provedene opća liberalizacija, deregulacija i privatizacija. Velike multinacionalne korporacije, kojima je jedini cilj povećanje dobiti i povećanje vrijednosti dionica, postale su glavni sudionici ne samo na

gospodarskoj nego i na političkoj i društvenoj sceni. Financijski i korporativni kapital kontrolira ne samo svjetsko gospodarstvo nego i znatan dio medija i politike“ (Mesarić, M.,2008.,10.). Nastanak neoliberalizma je „inicirala globalizacija na području gospodarstva [...] Otvorenost gospodarstva i slobodno tržište otvorili su putove nereguliranim tokovima kapitala. A globalni kapital [...] s transnacionalnim i multinacionalnim industrijskim korporacijama te transnacionalnim bankarskim korporacijama, oduvijek je imao moć veta i odlučivanja u javnoj politici. No u najnovijem razdoblju to je došlo posebno do izražaja, jer danas ovih gospodarski subjekti drže oko trećine svjetske proizvodnje i dvije trećine svjetske trgovine. A na listi sto najmoćnijih korporacija, 87% su one registrirane u SAD-u, Europskoj Uniji i Japanu“. (Bazdan, Z., 2013., 61.)

Prema Streecku (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W.,2016.,500.), odvojenost tržišta i države omogućuje razvoj različitih „morbidnih simptoma“, služeći se izrazom Antonia Gramscia. Demokratsko-egalitarna politika više nema utjecaja na tržište, pogotovo ne u onom aspektu koji se tiče života običnih ljudi, odnosno raspodjele tržišta i rada, već današnja politika proizvodi fenomene poput Berlusconija, Le Pen, Trumpa i Wildesa. Njemačka kancelarka Angela Merkel, kao ni talijanski Mario Monti, ne ustručavaju se javno davati prednost tržišnim prioritetima pred prioritetima građana. To najbolje slikovito prikazuje rasprava u Bundestagu (ibid.) o pitanju što bi trebali učiniti u slučaju da tržište traži brzu akciju na europskoj razini, tijekom koje je njemačka kancelarka izjavila kako živimo u demokraciji, no takvog tipa da mora biti dosljedna očekivanjima tržišta, odnosno demokracija se mora prilagoditi tržištu, te je stoga potrebno možda i promijeniti način na koji donose odluke na nacionalnoj razini, sve kako bi se spriječila propast tržišta. Sličan primjer možemo naći i na široj europskoj razini u odgovoru koji je Cecilia Malström, povjerenica EU za trgovinu, dala na pitanje kako može podupirati TTIP, uz jasno i brojno protivljenje javnosti, prilikom čega je izjavila: "Ja svoj mandat ne dobivam od europskih ljudi"(prema Hilary, 2015.). Uz to, u vrijeme kad su sve objave za javnost napisane od strane PR stručnjaka koji već više od pola stoljeća uspješno kreiraju različite iluzije, izgubila se povezanost političkih predstavnika i građana. Stoga, kako Streeck (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W.,2016.,500.) navodi, nije teško naći ljude koji primjerice vjeruju da se „bivši voditelj Goldman Sachsa, Mario Draghi, iznenada pretvorio u neku vrstu socijalnog demokrata, jer proizvodi sav taj papirnati novac s kojim održava mediteranske zemlje na životu, dok zapravo na životu održava njihove bankarske industrije“.

Korporacije su danas, kako navodi Crouch, postale koncentracija moći, a ta moć samo raste kad im je omogućeno da obavljaju djelatnosti koje se tradicionalno nalaze u rukama vlada. Jedna od važnih posljedica toga vidljiva je u promjeni s javnih na privatna financiranja, odnosno činjenici da nakon što vlade smanjuju javne potpore, kao što se dogodilo nakon napuštanja keynzijanskog demokratskog modela, neprofitne će se organizacije obratiti privatnom sektoru za pomoć (Crouch, C., 2003./2007.). „Kako bi potakle znanstvene, kulturne i općenito nekomercijalne djelatnosti da pronađu privatne sponzore, vlade sve češće dopuštaju da javno financiranje tih djelatnosti ovisi o njihovoj sposobnosti da privuku sponzore [...] To naknadno učvršćuje moć bogatih, dovodeći ih u položaj da odlučuju o odredištima javnih fondova, jer javni novac slijedi izbor privatnih fondova [...] Naknadna je posljedica svega toga da poduzetnici i menadžeri tvrtki stječu privilegirani pristupni kanal u odnosu prema političarima i javnim službama [...] Svjedoci smo dakle druge strane parabole: povratku korporacijskim političkim privilegijama skrivenim pod sloganom tržišta i slobodne konkurencije“ (ibid. 55.).

2.2.GLOBALNA PERSPEKTIVA

Silazna putanja demokracije je vidljiva ne samo na nacionalnom, već i na globalnom nivou, na kojem situacija izgleda znatno drugačije nego početkom 90ih godina 20. stoljeća. Treći val demokratizacije nije se kretao očekivanim tokom, dok je s druge strane vidljiv ponovni rast autoritarizma. Ponovno jačanje Rusije i Kine na geopolitičkoj sceni znači jačanje političko-ekonomskih modela drugačijih od zapadnog liberalno demokratskog (Hobson, 2016., 2.).

Globalizacija, iako u teoriji ima tri dimenzije, demokratsku, moralnu i tržišnu, najznačajnije je promatrana kroz potonju. Za potrebe ovog rada, preuzeta je definicija koju navodi Zdravko Bazdan, a prema kojoj je globalizacija „zakonitost modernog gospodarskog razvoja koja obilježava globalnu dominaciju međunarodnog financijskog kapitala [...]a] može se definirati i kao proces u kojem gospodarstva, društva i kulture postaju integrirane kroz globalnu komunikacijsku, transportnu i trgovinsku mrežu. Ona je složen i proturječan proces izgradnje svijeta kao cjeline“ (Bazdan, 2013., 60.). Kako je navedeno, globalizacija se najčešće promatra kroz stvaranje slobodnog međunarodnog tržišta, pa je stoga „pretvorena isključivo u ekonomsku globalizaciju [...]te] pogoduje stvaranju trgovačkih blokova, potiče na okrupnjavanje kapitala i dovodi do bujanja spomenutih globalnih korporacija“ (ibid.).

SAD i Europa su postavljali globalne trendove zadnja dva stoljeća, no bogatstvo zemalja u razvoju je preteklo ono razvijenog Zapada. Uz to, očekivanja da će kraj Hladnog rata značiti globalno širenje liberalne demokracije, pokazalo se krivim. Državni kapitalizam u Kini, Rusiji, Saudijskoj Arabiji i drugima ne pokazuje želju za prelaskom na zapadnu verziju vladavine, a ni drugi sve značajniji globalni igrači poput Brazila i Indije ne pokazuju interes za svrstavanjem pod Zapad.

Autori poput Joshue Kurlantzicka su znatno doprinijeli s globalnom perspektivom, maknuvši fokus sa Zapada. Njegova analiza, s fokusom na zemlje u razvoju, pokazuje da je među tamošnjim stanovnicima stvorena snažna povezanost ideja ekonomskog boljitka i demokracije, no nakon što obećani ekonomski rast uvođenjem demokracije nije nastupio, diskreditiran je demokratski model putem kojeg je rast i razvoj promoviran (prema Hobson, 2016., 4.). Postoji više razloga za političku slabost Zapada, odnosno njegovog demokratskog modela, iako je primarni ekonomski. Globalizacija je ubrzala difuziju moći, premještaj bogatstva i produktivnog kapaciteta sa Zapada na svijet u razvoju. Zemlje EU se još uvijek oporavljaju od posljedica zadnje ekonomske krize. Prosječna plaća američkog radnika, danas je niža nego prije dvadeset godina, dok se istovremeno bogatstvo malog broja povećao do te mjere da je nejednakost u SAD-u najviša u na Zapadu. Međutim, slična sudbina je zadesila i europske radnike, pa se tako primjerice u Njemačkoj srednja radnička klasa smanjila za otprilike 15%. Nezaposlenost mladih u nekim zemljama EU doseže preko 40%. Popularnost Europske Unije je pala s 60% 2012. godine na 45% 2013. Sve to utječe na povjerenje stanovništva s obje strane Atlantika u rad demokratskih institucija (Kupchan, C.A., u Hamilton, 2014.).

Kako navodi Streeck, važne odluke sa značajnim posljedicama za velik broj ljudi sve se više donose van parlamenata i sindikata, a unutar centralnih banaka i međunarodnih organizacija. „Morate proučavati međunarodno pravo i europske sporazume kako biste uoče počeli razumjeti izjave složene u Bruxellesu preko noći. I one se šalju, ponekad na engleskom, u Bundestag, koji bi trebao donijeti odluku do petka popodne, a danas je četvrtak. Na europskoj razini, imate središnju banku koja je jedinstveno nezavisna [...] Njen predsjednik šalje pisma nacionalnim vladama koja nisu čak ni objavljena, u kojima piše da im šalje memorandum o razumijevanju koji moraju potpisati. U tim dokumentima možete pronaći zaista bizarne stvari, poput toga da vlada mora otpustiti 15 tisuća civilnih radnika do kraja godine i ako ne uspiju, nešto loše bi im se moglo dogoditi (Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W., 2016, 501.).

Zbog nemogućnosti vlada na Zapadu da se nose sa gorućim ekonomskim, kao i društvenim izazovima, rastu ekstremističke tenzije na zapadu, što stavlja izazov pred budućnost demokracije. Rastući desni populizam prijete da zamijeni liberalnu demokratsku vladavinu, s obzirom na to ekstremističke tenzije ponovno rastu u vrijeme slabih ekonomija i nezadovoljstva ljudi sa vladama Zapada. Popularnost Donalda Trampa u SAD-u, kao i rast desnih stranki u Europi zbog nemogućnosti vlada da se nose s ekonomskim izazovima i izbjegličkom krizom, jasan su pokazatelj toga. Istovremeno, autori poput Kurlantzika predviđaju kako je moguće da će se plime okrenuti u drugim smjerovima, poput Kine, koja nudi moguću alternativu vodećoj demokraciji. (Hobson, 2016., 7) Međutim, kako na ekonomskom planu rastu ovakvom tijeku društvenih promjena srodne protekcionističke mjere, one stavljaju izazov i pred budućnost trgovinskih sporazuma. Predsjednik SAD-a, Donald Trump, najavio je odustajanje tog značajnog partnera od dva velika aktualna sporazuma, Transatlantskog trgovinskog i investicijskog partnerstva (TTIP) te Transpacijskog partnerstva (TPP).

S obzirom na to da se radi o jednako osporavanom konceptu kao i demokracija, a s druge strane važnom dijelu slike suvremene društveno političke situacije, potrebno se osvrnuti na sam koncept populizma koji se koristi u ovom radu. Iako je, kako navodi Berto Šalaj (u Milradović., A., Jožanc, N., 2013.) kao pojam populizam u suvremenu politiku ušao kao oznaka za lijevi pokret Narodne stranke u SAD-u, u post-demokratskom kontekstu se koristi kao oznaka desnog populizma, koji se u posljednjih nekoliko desetljeća širi Europom, a kasnije i SAD-om. Prema Milradoviću, u knjizi Populizam i globalizacija, „populizam u sociološkom i politološkom smislu vezuje se uz društvenu dinamiku. Primjerice populistički pokreti mogu se javiti kao 'reakcija i/ili suprotstavljanje novom nemoralu i opadanju patriotizma' (Seymour M.Lipset), kao otpor velikim europskim integracijama, globalizaciji, globalnoj kulturnoj homogenizaciji miješanja kultura, ili u formi ksenofobijskog populizma“ (Milradović, 2004., 13.). Ne postoji jedinstvena definicija populizma, no sve imaju zajedničku središnju ideju, a to je „da je društvo podijeljeno u dvije homogene i antagonističke skupine: poštenu narod i korumpiranu elitu [...] Pritom populistički tvrde da je potrebno provesti radikalnu društvenu političku promjenu kojom bi se ukinula dominacija elita te obnovila ideja i praksa politike kao izraza naroda [...]pritom se zanemaruju] pitanja klase, posebnih političkih interesa ili pojedinačnih potreba [...a] demokracija podrazumijeva politiku kao izražavanje većinske političke volje, a ne politiku kao umijeće pregovaranja, dogovaranja i postizanja kompromisa...“ (Šalaj, B., u Milradović., A., Jožanc, N., 2013., 137.). S obzirom na to, kakav će populizam biti ovisi o

vladajućoj eliti kojoj se suprotstavlja. U Europi je posljednja dva desetljeća stoga reakcionaran jer se suprotstavlja pretežno liberalnim elitama (ibid.), ali u smislu djelovanja prema, primjerice, manjinama. Međutim, kako politologinja Chantal Mouffe navodi, iako desni populizam jest stvarna prijetnja, ne valja dopustiti da se njegovom demonizacijom, odnosno sijanjem straha i kreiranjem moralne panike zbog ponovne potencijalne prijetnje fašizma, udalji fokus od dovođenja neoliberalnog konsenzusa u pitanje. Uostalom, ne radi se o dvije odvojene stvari. Populizam rezultira napuštanjem načela suvereniteta i jednakosti upravo od onih političkih stranaka koje sebe predstavljaju kao demokratske, a s „rastom neoliberalizma, ti su principi degradirani na zombi kategorije, i upravo su zato naša društva ušla u 'post-demokratsko' doba“ (Mouffe, 2016.)

S obzirom na to da je u globaliziranom svijetu sposobnost država da kontroliraju vlastite ekonomije gotovo u potpunosti sputana, a zbog novih tehnologija i komunikacijskih sredstava je znatno i brzo proširena cirkulacija i mobilnost robe, ideja i ljudi u odnosu na prethodna razdoblja, Hobson (2016.) postavlja dobro pitanje tko danas predstavlja demos koji bi, ako se gleda prosta gore navedena definicija, trebao 'vladati' u demokraciji. To će pitanje za sad ostati otvoreno i vratit ćemo mu se na kraju trećeg poglavlja.

2.4. PRIJETNJA DEMOKRATSKOM PUTU PREMA ODRŽIVOM RAZVJU

Velik broj suvremenih autora koji su kroz zadnje desetljeće analizirali fenomen postdemokracije pridaju malo, ili uopće ne pridaju, pažnje izazovu koji je prema Hobsonu najznačajniji - ekološkim promjenama. Nedavno istraživanje Međuvladinog panela o klimatskim promjenama (IPCC) pokazuje da je ljudski negativan utjecaj na klimu siguran, globalno zagrijavanje više ne bi smjelo biti moguće ignorirati dok " emisija stakleničkih plinova uzrokuje daljnje zagrijavanje i trajne promjene u svim dijelovima klimatskog sustava, čime se povećava vjerojatnost teških, sveobuhvatnih i ireverzibilnih učinaka na ljude i ekosustave „ (prema Hobson, 2016., 7.). To nisu izazovi samo za demokraciju, nego ljudsku vrstu općenito, zbog čega postoji snažan temelj za argument da vođenje računa o trenutnom 'zdravlju' demokracije i njenom budućem razvoju mora uzeti u obzir i sigurne posljedice globalnih okolišnih promjena. Hobson stoga postavlja pitanja jesu li liberalne demokracije sposobne dugoročno planirati i donijeti odluke vezane uz klimatske promjene te

može li se demokracija transformirati na takav način da odgovori na ekološke promjene (ibid.).

Erik Swyngedouw (2009.) paralelu između globalnog problema klimatskih promjena s jedne i ideje post-demokratskog i post-političkog stanja s druge strane povlači s argumentom da je se nalazimo u paradoksalnom svijetu u kojem su klimatske promjene politizirane i stvoren je svojevrtni konsenzus u prihvaćanju postojanja gorućeg problema, no pristupa im se izrazito populistički, što rezultira izostankom bilo kakve konkretne rasprave o rješavanju istog. Na klimatske se promjene gleda kao na univerzalnu prijetnju čovječanstvu pa se prema tome pojedinci suočavaju sa silama koje su u potpunosti izvan njihove kontrole. S druge strane, takav pristup odvaja uzrok problema od čovjeka i stavlja ga na prirodu te ga predstavlja kroz apokaliptično kreiranje panike i straha. S obzirom na to da se predstavlja kao univerzalna prijetnja, rješenje se stavlja na globalnu akciju čitavog čovječanstva, što onemogućava bilo kakvo stvarno konkretno djelovanje. Što se odnosa prema 'elitama' tiče, one prihvaćaju postojanje problema klimatskih promjena, no od njih se traži takva promjena da, zbog njene dugoročnosti, zapravo ništa konkretno ne moraju napraviti. Prema tome, okolišni je populizam izrazito reakcionaran, a populistički ga pristup čini postdemokratskim.

Kritiku na odnos globalne ekonomije i održivog razvoja daje i Chris Agnos, navodeći kako je činjenica da se ekološki troškovi, odnosno onečišćenje, klimatske promjene i njihove posljedice ne unose u troškove potrošnje fosilnih goriva, dovela je do toga da su korporacije koje se bave željezom i naftom postale najprofitabilnije na svijetu, što im u postdemokratskom stilu omogućuje da koriste svoje ogromne profite kako bi utjecale na odluke nacionalnih vlada. Ovom problemu, navodi, potrebno je ozbiljno pristupiti jer globalizacija nije jeftina, već samo skriva prave troškove. (Agnos, C., 2015..)

Velike međunarodne korporacije danas na raspolaganju imaju mehanizme koji im omogućavaju da na globalnim razmjerima gotovo donose odluke od javnog interesa, pa tako i ekološkog značaja. Velik broj tih mehanizama je implementiran u takozvane međunarodne trgovinske sporazume, koji će stoga u sljedećem poglavlju biti detaljno opisani.

3. MEĐUNARODNI TRGOVINSKI SPORAZUMI

Međunarodni trgovinski sporazum (IIA) je ugovor između zemalja sklopljen s ciljem liberalizacije međusobnih investicija. Postoji više tipova IIA, od kojih su najčešći bilateralni trgovinski sporazumi (BIT) i sporazumi o slobodnoj trgovini (FTA) koji sadržavaju investicijska poglavlja. Ne postoji jedna određena precizna definicija BIT-a, no postoje neke zajedničke karakteristike prema kojima ih Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD) definira kao sporazume između dvije zemlje kojemu je cilj međusobno poticanje, promocija i zaštita investicija uloženi na teritoriju, od strane tvrtki smještenih unutar teritorija jedne od tih dvaju zemalja (prema Singh, K., Ilge, B., 2016., 1.).

Prvi BIT je potpisan između Njemačke i Pakistana 1959. godine, a 2014. godine se međunarodni investicijski sustav sastojao od oko 3,270 investicijskih sporazuma na bilateralnoj, regionalnoj i multilateralnoj razini. Većina država su članice barem jednog međunarodnog investicijskog sporazuma te su neke potpisnice preko 100 njih (Zhan, X.J., prema Singh, K. i Ilge, B., 2016., 17), a sveukupni broj sporazuma svake godine raste. U 2015. godini, zaključen je 31 novi međunarodni trgovinski sporazum, točnije 20 BIT-ova i 11 sporazuma koji sadrže investicijske odredbe. Prema tim podacima, koji su iznijeti u Izvještaju UNCTAD-a iz 2016. godine, do kraja 2015. je poznato sveukupno 3,304 sporazuma. Najviše potpisanih sporazuma ima Brazil (6), a zatim Japan i Južna Koreja (4) te Kina (3). U prva četiri mjeseca 2016., zaključeno je devet novih sporazuma, među kojima je i TPP (Transpacifičko partnerstvo), dok je do kraja svibnja 2016. gotovo 150 ekonomija bilo uključeno u pregovore o 57 međunarodnih trgovinskih sporazuma. (UNCTAD, 2016., 101.)

Glavni legitimacijski razlog za potpisivanje IIA, koji je poglavito 1990ih u sustav privukao velik broj zemalja u razvoju, odnosno tvrdnja da će privući velik broj stranih investicija, pokazao se netočnim, te su stručnjaci poput Mary Hallward-Dreimeiera još 2003. upozoravali kako dvadeset godina bilateralnih tokova stranih investicija iz 17 zemalja članica Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) prema zemljama u razvoju ne pokazuje veliku promjenu (Hallward-Dreimer, M. u Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.). To najbolje prikazuje primjer Brazila, koji je bio najveći uvoznik stranih investicija od svih zemalja Latinske Amerike, dok je u svijetu po tom pitanju peti, unatoč činjenici da sve donedavno nisu potpisali niti jedan bilateralni trgovinski sporazum. Još početkom 1990ih su potpisali čak 14 BIT-ova, no nisu ih ratificirali zbog bojazni da će negativno utjecati na njihov suverenitet. (Perrone, N.M., Rojas de Cerqueira, C., 2015.)

S druge strane, promijenio se i balans snaga između zemalja iz kojih dolaze investicije, pa se zadnjih godina, posebno od 2004., šire investicije među zemljama globalnog Juga. Zemlje u razvoju, a posebno BRICS zemlje (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južna Afrika) sve se više ističu kao važni izvori investicija. (Singh, K., Burgharg, I., 2)

Zadnjih nekoliko desetljeća razvoja međunarodnih trgovinskih sporazuma svjedoči o više njihovih nedostataka, u skladu s gore navedenom brazilskom bojazni. Posebno se ističu neki konkretni mehanizmi i metode, koji su detaljno objašnjeni u sljedećim poglavljima, a koji su znatno doprinijeli ranije objašnjenom postdemokratskom smjeru razvoja.

3.1.INVESTOR STATE DISPUTE SETTLEMENT (ISDS)

Međunarodni trgovinski sporazumi služe kao zakonska baza za mehanizam rješavanja investicijskih sporova između države i stranog investitora (ISDS), pomoću kojeg korporacije već desetljećima tuže države na međunarodnim sudovima zbog štete koju su određene mjere vlade nanijele njihovom profitu. Mehanizam je jednostran, odnosno međunarodne korporacije su u poziciji da tuže države, no države nemaju istu mogućnost, dok je istovremeno inkorporiran u znatnu većinu postojećih trgovinskih sporazuma.

ISDS je dugo provođen dalje od očiju šire javnosti, no to se promijenilo 2013. godine, odnosno početkom pregovora bilateralnog trgovinskog sporazuma između Kanade i Europske Unije (CETA), od kad ISDS zbog snažne protu-kampanje postaje jedan od najomraženijih akronima u europskoj i široj javnosti. Međutim, sporni mehanizam nije nov i već se pola stoljeća implementira u velik broj trgovinskih sporazuma te se od kraja 1990-ih široko koristi od strane međunarodnih korporacija. Kako navode Zhan, Singh i Ilge (2016., 21), prvi BIT, koji je potpisan između Njemačke i Pakistana 1959.godine nije sadržavao ISDS, no šezdesetih godina 20. stoljeća ga je sve više zemalja počeo uključivati u svoje sporazume te danas većina bilateralnih i ostalih sporazuma koji sadržavaju investicijsko poglavlje, sadržava i odredbe o rješavanju sporova između investitora i države. „Ovakav sustav rješavanja investicijskih sporova premješta moć s država na međunarodne korporacije, te s nacionalnih sudova na privatne arbitrarne, smještene u Washingtonu, New Yorku, Londonu i Parizu.“ (Von Harten, G., u Singh, K. i Ilge, B., 2016.,41) Najveći broj poznatih ISDS slučajeva se tako vodi na Međunarodnom centru za rješavanje investicijskih sporova (ICSID), zatim na Komisiji Ujedinjenih naroda za međunarodno trgovačko pravo (UNCITRAL), Stalnom arbitražnom sudu (PCA), Londonskom međunarodnom arbitražnom

sudu (LCIA), te Međunarodnoj trgovinskoj komori u Parizu (ICC) i Stockholmskoj Međunarodnoj trgovinskoj komori (SCC) (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012., 14.).

Kad je uveden od strane zapadnjačkih vlada, ISDS je opravdavan kao potrebna zaštita investicija njihovih tvrtki u zemljama čiji pravni sustavi nisu bili dovoljno razvijeni kako bi tu zaštitu adekvatno pružali. „Sudovi zemalja domaćina smatrani su pretjerano pristranima, sporima i ponekad previše korumpiranima da bi igrali tu ulogu. Odatle ideja za neutralno tijelo zakonskih eksperata, arbitara, koji bi trebali djelovati kao nezavisni posrednici“ (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012., 11.). Međutim, kao što Eberhardt, Redlin i Toubeau (2014.) navode, iako strana ulaganja jesu riskantna, ovaj argument više nije valjan, pogotovo ne uz postojanje razvijenih i stabilnih sustava kao što su oni Europske Unije i Kanade, unatoč kojima je ovaj sustav implementiran u tekst CETA-e. Osim toga, današnje su multinacionalne korporacije „među najuspješnijima i najsofisticiranijima u svijetu te su sposobne procijeniti rizik i očekivane prinose tih rizika. Ukoliko je rizik prevelik, opcije poput privatnog osiguranja, shema za garanciju javnih investicija ili, svakako, pribjegavanje nacionalnim sudovima, su spremne“ (Ibid. 11.).

Kao što se navodi u brošuri koju su 2014. izdali Friends of the Earth Europe „Arbitraža između ulagača i države nudi stranim ulagačima povlašteni mehanizam (kojim se domaći ulagači ili drugi dijelovi društva ne mogu koristiti). Strani ulagači mogu zaobići lokalne sudske sustave i od domaćina tražiti financijsku naknadu na tajnim međunarodnim arbitražnim sudovima, koji su uvelike naklonjeni poslovnom svijetu [...] Ovi privatni sudovi sastavljeni su od tri plaćena arbitra koji svoje odluke donose iza zatvorenih vrata [...] Međutim, slučajevi ISDS-a, kao i naknade te drugi dokumenti koji proizlaze iz tih postupaka, nisu potpuno dostupni javnosti, čak i kada se slučajevi odnose na stvari od javnog interesa ” (ibid. 2.). Korporacije ovaj mehanizam doduše redovito koriste na štetu ljudskih i ekoloških prava. Primjer za potonje je spor Chevrona s Ekvadorom, koji je naftna tvrtka pokrenula kako bi izbjegla plaćanje 18 milijuna američkih dolara za zagađenje Amazonske šume, koje su naložili ekvadorski sudovi (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,25).

Mehanizam ISDS-a, odnosno njegova legitimnost između ostalog stoji na očekivanjima da će koristiti malim i srednjim poduzetnicima (SME), a ne samo velikim multinacionalnim kompanijama i jako bogatim pojedincima. Međutim, istraživanje Gusa Von Hartena i Pavela Malyshea (2016.) pokazuje upravo suprotno. Najveću korist (94.5%) od arbitraža pokrenutih putem ISDS mehanizma, imale su velike korporacije s preko 1 bilijun USD godišnjeg

prihoda, s posebnim naglaskom na one s preko 10 bilijuna USD godišnjeg prihoda te pojedinci koji imaju preko 100 milijuna USD neto prihoda.

Prema izvješću UNCTAD-a iz 2016.godine, godina ranije je zabilježila najviši do tada broj ISDS tužbi pokrenutih unutar godinu dana, s time da je broj vjerojatno mnogo veći, no nepoznat zbog nedostupnosti informacija o mnogim arbitražama, iz različitih specifičnih razloga. Tako je do početka 2016. ukupni broj poznatih ISDS tužbi dostigao 696. Uz to, 107 zemalja svijeta je barem jednom bilo tuženo putem spornog mehanizma, s time da je šest zemalja (Austrija, Cameron, Cabo Verde, Kenija, Mauricius i Uganda) 2015. tuženo prvi put (UNCTAD, 2016., 105.) .

3.1.1. NOVA GENERACIJA KORPORACIJA (oduzimanje prednosti nacionalnom pravu)

Paralelno s razvojem ISDS-a kao mehanizma za širenje moći korporacija, arbitraže su se na području međunarodnog prava razvile kao samostalan i izrazito unosan posao. Stvorene su uske mreže najuspješnijih arbitrarnih pravnih tvrtki i pojedinaca, a financijske dobiti su ogromne, što uz već postojeće troškove na temelju 'štete nanесene profitu', stavlja dodatni, često puno veći, teret na državne proračune. Sami arbitri nisu redoviti suci s javnim autoritetom, već korporativni odvjetnici s upitnom nepristranošću te u samom postupku međunarodne arbitraže tri arbitra iza zatvorenih vrata donose odluke, često od značajnog javnog interesa.

Unatoč tome što države korporacijama moraju platiti odštetu samo u slučaju kad se prosudi u korist korporacija, visoke troškove arbitraže plaćaju bez obzira na ishod, a visoke odštete moraju platiti i u slučaju nagodbe, što arbitrima stvara dodatnu dobit. U tom se slučaju sve češće uvode naknade za nepredviđene troškove, koje znaju dosezati ogromne iznose, pa je primjerice pravna tvrtka King&Spalding u jednom slučaju navodno dobila 80% iznosa nagodbe, što je u tom konkretnom slučaju iznosilo 133 milijuna USD (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,22). Što se nekog cjelokupnog slučaja tiče, u prosjeku naknade arbitrima iznose između 375 do 700 USD po satu, a njihova cjelokupna zarada ovisi o dužini trajanja i kompleksnosti pojedinog slučaja. Procjena zarade za slučaj koji vrijedi 100 milijuna USD iznosi 350 milijuna USD. „Predsjedavajući arbitar u sporu između Chevron i Texaco protiv Ekvadora, primio je 939 tisuća američkih dolara. U drugom slučaju, predsjednik suda je za

719 sati naplatio 660 dolara po satu, plus kamate“ (ibid. 35) Interes arbitara u što dužem trajanju spora je stoga neupitan, dok je negativan utjecaj na državne proračune jasan.

Nedostatak konkretnih regulacija i pravila u međunarodnim trgovinskim arbitražama ostavlja prostora manipulacijama i proizvoljnim interpretacijama, što daje veliku prednost odvjetnicima iz velikih arbitrarnih tvrtki, koji sami dobro poznaju mehanizme i mogućnosti interpretacije. Primjerice, Češka je uspjela obraniti svoje arbitrarne sporove tek nakon što je odustala od domaćih odvjetnika i iznajmila međunarodne elitne tvrtke (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.). Koliko je značajno poznavanje cijelog sustava investicijskih arbitraža, najbolje opisuju riječi odvjetnika iz švicarske tvrtke Schellenberg Wittmer, kojima nabroja odluke koje samostalno donose arbitri prilikom planiranja spora: „Koga da odaberemo za arbitre? Koliko svjedoka ćemo imati? Koliko pisanih podnesaka? Hoćemo li dopustiti pisane izjave svjedoka? Morate biti svjesni ovih problema kako biste znali što je dobro za vaš slučaj, a što nije“ (ibid. 22). S obzirom na visoku cijenu njihovih usluga, države s manjim proračunima nemaju gotovo nikakvu šansu u rješavanju sporova. Osim toga, arbitri slobodno interpretiraju tekstove sporazuma, jer su i oni uostalom napisani na način koji ostavlja prostora tome. Dok s jedne strane, široko interpretiraju njihove klauzule kako bi išle u korist investitorima, arbitri često rade upravo suprotno po pitanju ljudskih prava, čak i kad to rade u širem kontekstu međunarodnog prava. Dobar je primjer za to slučaj Zimbabvea, u kojem je država tvrdila da se drvene plantaže, oko kojih se vodio spor, nalaze na teritoriju koji pripada urođeničkom stanovništvu te će stoga odluka arbitrarnog suda utjecati na njihovo pravo na zemlju, koja im i prema državnim zakonima kreiranim provedenom zemljišnom reformom pripada. Europski centar za ustavna i ljudska prava (ECCHR) je po tom pitanju 2012. pokušao podnijeti pisanu izjavu arbitrarnom sudu, što su oni naprosto odbili uzeti u obzir. (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,48)

Odvjetnici specijalizirani za arbitraže imaju veliku prednost i u činjenici da poznaju suce, kao i druge odvjetnike, što stvara očiti problem potencijalnog sukoba interesa zbog činjenice da arbitar u jednom može biti pravni savjetnik stranci u drugom ili sudac u trećem slučaju. „Arbitar bi stoga mogao doći u napast da donese odluku u korist klijentu kojeg predstavlja kao savjetnik u drugom slučaju.“ (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,23) Mala elitna skupina od 15 arbitrarnih odvjetnika dominira u svim poznatim sporovima i taj sustav drugačije ne bi bio održiv. Riječ je o uskom krugu ljudi s istim interesima i pogledima na svijet, koji godinama međusobno surađuju, svi su u nekom trenutku radili skupa na određenim slučajevima, što omogućuje podupiranje jednakog sustava vrijednosti. Većina je trenutnih

arbitrarnih odvjetnika prije radila kao državni službenici, a neki i dalje rade kao lobisti, akademici, vladini savjetnici i sl. što im također omogućuje provlačenje vlastite agende kroz kreiranje javnog mnijenja i pozitivne slike o arbitrarnim sporovima. (ibid. 42.-44.)

Kao što je gore navedeno, „za koheziju arbitrarne industriju [je bitan] njihov zajednički pogled na svijet“ (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,36.). Najveći problem predstavlja činjenica da je njihov sustav vrijednosti takav da uvijek stavljaju prava kapitala iznad onih države, ljudi i okoliša. U tome postoji mračna ironija, jer unatoč tome što njihove odluke itekako imaju utjecaj na te aspekte, oni sami govore da ništa ne rade u javnom interesu (ibid.37). Jedan se sudac, Bruno Simma, čak zalagao da se u sustav uvede više obazrivosti prema ljudskim i okolišnim pravima, ali naišao je na snažnu opoziciju (ibid.48.). Kao što je objašnjeno u sljedećem poglavlju, arbitri u tom smislu često savjetuju investitore da iskoriste ekonomske krize i ostale nedaće kako bi izvukli što više profita od država.

3.1.2.ODUZIMANJE SUVERENITETA

Zbog činjenice da su arbitraže skupe i dugotrajne, države se u procesu njihove provedbe nalaze u daleko najnepovoljnijem položaju od svih uključenih stranaka, a korporacije i arbitrarne pravne tvrtke ih odavno ne koriste kao zadnje raspoloživo sredstvo za zaštitu uložene investicije, već ih svjesno koriste kao politički alat protiv državnih odluka.

Filipini su u jednom slučaju protiv njemačke aviokompanije Fraport morali platiti 58 milijuna USD, što je jednako iznosu 12,500 godišnjih plaća za učitelje, 3.8 milijuna cjepiva ili izgradnju dvije nove zračne luke (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,15.). Argentina je zbog ekonomskih reformi provedenih nakon ekonomske krize 2001.godine tužena preko 40 puta, zbog čega su do kraja 2008. arbitrarni troškovi iznosili 1.15 milijuna USD, što je, ako iskoristimo istu usporedbu, iznos 150 tisuća godišnjih plaća za profesore u toj zemlji ili plaće 95,800 liječnika (ibid., 19.).

Do 2014. godine, Kanada je pod NAFTA-om (multilateralni investicijski sporazum između Kanade, SAD-a i Meksika) tužena na arbitražnim sudovima 35 puta, izgubila je ili se nagodila u šest slučajeva, te je platila sveukupne odštete od 171.5 milijuna kanadskih dolara. Aktualne arbitraže pogađaju širok spektar vladinih mjera koje navodno potkopavaju vrijednost stranih investicija, poput moratorija za hidrauličko bušenje (*fracking*) ili

poništanje farmaceutskih patenata koji po odluci kanadskih sudova nisu dovoljno inovativni ili korisni (Eberhardt P., Redlin B., Toubeau C., 2014.,5.).

Dok se Grčka 2011. godine borila s ekonomskom krizom, međunarodne investicijske pravne tvrtke su iskoristile nastalu 'priliku' za povećanje vlastitog profita te su savjetovali investitorima da pokrenu sporove zbog „trajavog financijskog ponašanja te zemlje“. Tri velike tvrtke su stoga „pripremile teren za tužbu vrijednu bilijune dolara protiv financijski opustošene zemlje koja se borila da obnovi vlastitu ekonomiju. Dok su se profiti po partneru popeli do 2.5 milijuna u 2011. [...], Grčka je smanjila minimalnu mjesečnu plaću za radnike mlađe od 25 na 510 eura (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,19).

Nisu samo ekonomske krize profitabilni teren za pokretanje sporova, već su se u te svrhe iskoristile i razne humanitarne katastrofe, poput primjerice rata u Libiji. Arbitarna je industrija savjetovala međunarodnu zajednicu o najboljim načinima zaštite vlastitog profita u zemlji. Jedna je pravna tvrtka tako „predložila korporacijama da iskoriste investicijske sporazume kako bi tužili Libiju i tražili financijsku odštetu na temelju neuspjeha te države da djeluje u skladu s obećanjima vezanim uz fizičku sigurnost i sigurnost instalacija, osoblja itd.“ (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,23).

Investitore se često savjetuje da koriste ISDS kao sredstvo zastrašivanja, odnosno obustave donošenja određenih odluka vlada. S obzirom na visoke cijene arbitraža, nije ni čudo da je uspješnost takvih prijetnji velika. Kanada je primjerice odlučila ne provesti politiku koja je za cilj imala smanjenje pušenja, nakon što je tvrtka Big Tobacco prijetila da će tražiti kompenzaciju (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,26). Takvo sredstvo zastrašivanja često se provodi kao neizravna prijetnja koja obustavlja provođenje državnih legislativa, te se u tom slučaju naziva zamrzavanje regulacija (*regulatory chill*). Iako taj koncept nije detaljno definiran, vrijedi na više pravnih razina te se vode polemike oko njegove valjanosti, važno je spomenuti ga i navesti primjer u kontekstu međunarodnih arbitraža. Do zamrzavanja dolazi kad sama ideja da bi morali platiti kompenzaciju i troškove arbitraže zbog donošenja određenih zakonskih regulativa, može države natjerati da odustanu od njih. Primjer takve situacije je mjera koju je Indonezija uvela 2002. godine s ciljem zabrane otvorenih rudarskih jama na područjima zaštićenih šuma, prilikom čega su naveli 23 rudarska tvrtke koje bi donošenjem te regulacije bile pogođene. Skupina stranih rudarskih tvrtki je zatim navodno zaprijetila s međunarodnom arbitražom ukoliko se mjere prihvate. Nakon toga, Indonezija je

prihvatila promijeniti oznaku tri navedene lokacije iz 'zaštićenog' u 'proizvodnju' te tako izostavila neke tvrtke iz provođenja mjere (Tietje, C., et al., 2014.).

3.1.3. MOĆ LOBIJA

Velik problem adekvatnom odgovoru javnosti i vlada na navedene probleme stvara snažan lobi, kako od strane samih korporacija, tako i od strane međunarodnih tijela poput Europske komisije. Države i civilno društvo nemaju velike početne šanse u ovom marketinškom sukobu. Kako navodi Crouch (2003./2007., 26), „razvijeni liberalizam, jasno, dopušta svim, i dobrim i lošim, primjerima da potraže politički prostor i omogućava bogat niz oblika javnog sudjelovanja u politici. No, osim kad je nadomješten zdravom demokracijom u uskom smislu, kretat će se uvijek u krivom smjeru“.

Moć korporativnog lobija po pitanju ISDS-a 'testirana' je 2009. godine, prilikom stupanja na snagu Lisabonskog ugovora¹ koji je otvorio mogućnost za velike reforme investicijskih sporazuma Europske Unije. Za udruge civilnog društva i sindikate, to je predstavljalo šansu za stvaranje bolje ravnoteže između privatnih i javnih interesa. Za korporacije i arbitrarnu industriju je predstavljalo potencijalnu propast ili barem srozavanje standarda na koji su navikli. Kako bi to izbjegli, održavali su debate između EU dužnosnika i svojih multinacionalnih korporativnih klijenata. Jedna je njemačka pravna tvrtka poslala dopis europskim parlamentarnim predstavnicima, u kojima su dali lošu ocjenu prijedloga reformi. Poruka je bila jasna: „postojeći BIT-ovi i visok standard investicijske zaštite moraju biti očuvani; i zaštita investicija ne bi smjela biti povezana s radničkim ili ekološkim standardima. Investicijski odvjetnici su također htjeli zadržati investicijske sporazume koje su članice EU međusobno potpisale. [Upozorili su na] štetne ekonomske posljedice u slučaju njihova odbacivanja, kao što je bilo predloženo [... ali tvrtke su] diskretno zaboravile spomenuti da ostvaruju znatnu dobit od tih tzv. unutar-EU BIT-ova, prilikom podizanja tužbi protiv istih EU vlada kojima su sad lobirale da [ih] zadrže“ (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,28.).

Kao što je gore navedeno, arbitri preuzimaju različite uloge, pa su tako neki od njih „akademici, politički savjetnici ili medijski komentatori. S tim različitim ulogama, ova mala grupa investicijskih odvjetnika može utjecati na smjer sustava investicijskih arbitraža tako

¹ puni naziv: Ugovor iz Lisabona o izmjenama i dopunama Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice

da nastave imati koristi od njega“ (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,36.). Prema jednoj procjeni napravljenoj prema 51 knjizi i tekstovima na ovom tematskom području, preko pola njih je napisano ili uređivano od strane arbitara. Međutim, prosječnom čitatelju to od prve nije jasno, s obzirom na činjenicu da prilikom predstavljanja u tekstovima istupaju kao akademici, dok arbitrarnu karijeru ne spominju (ibid.). Ovakav vid akademskog istupanja ima veliku lobističku ulogu, ako je suditi po istraživanju sociologa Yvesa Dezalaya i odvjetnika Bryanta Gartha iz 1996., prema kojemu činjenica da dolazi od akademske zajednice, informacija uvelike pomaže u promociji i širokom prihvaćanju arbitraža, što posljedično utječe na sve jače stezanja spona između korporacija i akademije (ibid. 67.).

Zbog širokog protivljenja ISDS-u od strane javnosti, koja je do tada već putem različitih nezavisnih analitičara i civilnih organizacija informirana o njegovom štetnom utjecaju, u jesen 2015. godine je Europska Komisija, čija snaga zagovaranja utječe na javno mnijenje, predstavila prijedlog za novi, navodno nezavisni sustav koji će štiti pravo vlada na regulaciju – Sustav investicijskih sudova (ICS). Međutim, analiza istog je pokazala kako se radi o gotovo „rebrandiranom ISDS-u“, budući su neki dijelovi, poput izbora arbitra ispravljani, no ključni problemi ostaju. Arbitri su i dalje plaćeni 3 tisuće američkih dolara dnevno po arbitraži, koje se i dalje vode po starim ISDS pravilima ... (Eberhardt, 2016.) Unatoč tome, ideja ICS-a se i dalje, i to uspješno, pokušava progurati te je implementirana u aktualne sporazume poput CETA-e.

3.2. NOVA GENERACIJA SVEOBUHVAATNE MEĐUNARODNE SURADNJE

Kao što je ranije navedeno, sve je više država uključeno u pregovaranje međunarodnih trgovinskih sporazuma. Primjerice, 44 IIA su zaključeni u 2013., dok je 88 zemalja trenutno uključeno u pregovore oko sedam mega-regionalnih sporazuma s investicijskim poglavljima. Sama EU je uključena u pregovore o više od 20 sporazuma koji bi trebali sadržavati investicijske provizije (Zhan, X.J., u Singh, K. i Ilge, B., 2016.). Međutim, u ovom će poglavlju biti riječi o drugom trendu unutar trgovinskih sporazuma, a to je činjenica da su teme koje pokrivaju sve šire te nadilaze ona čisto trgovinske prirode, dok ujedno uvode i sofisticiranije sporazumne standarde (ibid.).

Za početak, valja se osvrnuti na povijesnu podlogu neuspješnog stvaranja sveobuhvatnog međunarodnog ekonomskog sustava kroz GATT/WTO, upravo stoga što se kroz međunarodne trgovinske sporazume provodi implementiranje van-trgovinskih pitanja, zaobilazeći pritom WTO agendu kroz koju se ista ne uspijevaju provesti.

3.2.1. GATT/WTO

Tijekom drugog svjetskog rata, ionako narušen svjetski ekonomski sustav dodatno se razorio, te je pokrenuta rasprava o „stvaranju novog međunarodnog ekonomskog sustava koji bi morao osigurati uvjete za nekonfliktni i stabilan rast bez većih kriza“ (Matić, B., Lazibat, T., 2001., 692.), a isti je trebao počivati na tri ključne organizacije: Međunarodnom monetarnom fondu (MMF), Međunarodnoj banci za obnovu i razvoj (MBOR) i Međunarodnoj trgovinskoj organizaciji (ITO). Prva je trebala osigurati „mehanizme za obnovu i za održavanje sustava stabilnih deviznih tečajeva i pravila za njihovu korekciju te stvarati uvjete za obnovu konvertibilnosti nacionalnih valuta članica“ (ibid.), a druga „ubrzati obnovu i promicati razvitak [...] i to osiguravanjem dostatnih izvoda i produktivnijom uporabom jeftinog dugoročnog kapitala čiji su tijekom presahli već u tridesetim godinama“ (ibid., 693.). Problem je nastao kod treće organizacije, koja je ciljala „ukloniti prohibitivna i opće postojeća ograničenja koja su drastično smanjila međunarodnu trgovinu i efikasno sprečavati njihovu obnovu. Morala je zatim i obnoviti sustav multilateralne trgovine i iznaći mehanizme za trajan proces njezine liberalizacije...“ (ibid.)

Pregovori o osnivanju ITO, trajali su od 1946. do 1947., te je na Konferenciji UN-a za trgovinu i zapošljavanje u Havani donesena povelja (*Havana Charter*) koja u zadanom roku nije ratificirana u 12 parlamenata zemalja sudionica, budući da je većina u njoj pronašla nešto protivno njihovim nacionalnim interesima. Kako ciljevi ostvarivanja svjetskog trgovinskog sustava ne bi propali, Opći sporazum o carinama i trgovini (GATT), koji je trebao biti samo privremeni multilateralni sporazum, promoviran je u trajni te je pretvoren u svojevrsnu organizaciju (Matić, B., Lazibat, T., 2001., 694.). Kako dalje navode, ključni ciljevi na planu svjetske trgovine „su bili problemi njezine opće bilateralizacije, raširenost trgovinskih blokova i klirinške razmjene, prohibitivne carinske stope, kvantitativna ograničenja i zabrane i općenito, gotovo potpuno netransparentne vanjskotrgovinske politike. Glavnu su riječ imale razvijene zemlje [...] Stoga GATT dobiva i zadatak postupno uklanjati ta nagomilana ograničenja i tako multilateralizirati i liberalizirati svjetsku trgovinu

[...] U tom je cilju organizirano osam [...] krugova multilateralnih trgovinskih pregovora“ (ibid. 695.) Tijekom Urugvajске runde, koja je započela 1986., u Maroku je 1994.godine osnovana Svjetska trgovinska organizacija (WTO), koja zamjenjuje GATT kao glavna treća organizacija. Trenutno aktualna Doha runda pregovora nije zaključena kroz već 16 godina te još uvijek nije uspjela riješiti implementaciju spornih pitanja poput farmaceutika, biotehnologije, javnih usluga i intelektualnog vlasništva. Stoga, iako su WTO sporazumi i dalje aktualni i široko korišteni, korporacijama ne omogućuje da u potpunosti utječu na sektore od javnog, ali i njihovog privatnog interesa (IUF/UITA/IUL, 2014.). Iz tog razloga su van WTO agende pronašli potencijalni način za pristup tim ranije nedostupnim sferama a sve putem van-trgovinskih pitanja, o kojima je riječ u sljedećem poglavlju.

3.2.2. VAN-TRGOVINSKA PITANJA

Ugovori o slobodnoj trgovini (FTA) sve češće inkorporiraju pitanja koja nadilaze tradicionalno pitanje pristupa tržištu, što je u javnoj raspravi posebno došlo do izražaja tek nedavno, u pregovorima oko Transpacifičkog partnerstva (TPP) i Transatlantskog Trgovinskog sporazuma (TTIP). Za potrebe ovog rada, za njihovo je označavanje preuzet ranije iskorišten termin van-trgovinska pitanja (*nontrade issues* – NTI) autora Milewicz, Holloway, Peacockand i Snidal. (Milewicz, K., Holloway, J., Peacockand, C., Snidal, D., 2016.) Riječ je o upravo gore navedenim pitanjima od javnog interesa, poput ljudskih prava, demokracije, okoliša, korupcije i radničkih standarda (ibid.).

Prema istraživanju Milewicz, Holloway, Peacockand i Snidal (2016., 21.): „WTO [je] bio efektivna zamjena za bilateralne trgovinske dogovore, no [njegova] neefektivnost po pitanju NTI dovela je do plurilateralnih NTI koji služe kao dopuna WTO. Neuspjeh WTO da adresira NTI je stoga djelomično uzrok za povećanu kompeticiju koju mu danas predstavljaju regionalni sporazumi“. Također navode kako su dva značajna međunarodna trgovinska partnera, EU i SAD, podupirali da se unutar WTO agende inkorporiraju NTI, pogotovo po pitanju rada i okoliša, te je na prvoj Ministarskoj konferenciji u Singapuru 1996., unutar Urugvajске runde pregovora, među ključnim pitanjima bilo upravo ono vezano uz NTI, no naišlo je na snažnu opoziciju, pogotovo od strane zemalja u razvoju. Budući da stoga ovakav sustav nije implementiran, EU i SAD su u koristile različite ugovore o slobodnoj trgovini kao „alternativnu platformu za promociju NTI“ (ibid., 9.).

Aktualni sveobuhvatni međunarodni trgovinski sporazumi poput primjerice TTIP-a i TPP-a, zapravo se nadograđuju na iskustvo 327 prethodnih FTA koji u sebi sadržavaju NTI odredbe, iako su takvi sporazumi postali sve češći kroz zadnjih nekoliko desetljeća. Inkorporacija NTI u sporazume ostaje u velikom dijelu izvan regulatorne jurisdikcije Svjetske trgovinske organizacije (WTO), s obzirom na, kako je ranije objašnjeno, jak otpor njihovom uključanju u WTO agendu. Glavni razlog otporu i dalje stoji, te implementacija NTI može značiti skupe i nimalo jednostavne promjene u politici zemlje. Primjerice, četiri zemlje potpisnice TPP-a, Vijetnam, Meksiko, Brunej i Malezija, zbog zakona o radničkim pravima koje se ne poklapaju s prijedlozima TPP-a, moraju provesti skupe reforme (Milewicz, K., Holloway, J., Peacockand, C., Snidal, D., 2016.).

Trenutno aktualan, iako upitan zbog izjave predsjednika SAD-a Donalda Trumpa o njihovom potencijalnom odustajanju, TTIP za primarni cilj nema, kako se često navodi, stimulaciju trgovine kroz smanjenje već ionako niskih carina. Primarni je cilj uvođenje NTI, konkretno ne-carinskih barijera. Iako to na prvu nema negativan prizvuk, kritičari naglašavaju kako ukidanje zapravo cilja „eliminaciji zakona i regulacija stvorenih desetljećima borbe radničkih i društvenih pokreta s ciljem zaštite kolektivnih političkih, ekonomskih i socijalnih prava radnika, ograničivši pritom korporativnu moć i dominaciju profita nad ljudima. One (barijere) uključuju različite forme vladinih regulacija korporativnih aktivnosti, poput zakona o radu, zaštiti okoliša i javnom zdravstvu“ (IUF/UITA/IUL, 2014., 6.). Uz to, korisno je navesti tri stupa u kojima TTIP traži suglasnost SAD-a i EU, a koji su navedeni na stranici Ministarstva vanjskih i europskih poslova. To su: „pristup tržištu (trgovina robama i uslugama, ulaganje, javne nabave), regulatorna suradnja i tehničke prepreke trgovini (uključujući sanitarne i fitosanitarne mjere te sektore: lijekovi, kemikalije, medicinski uređaji, kozmetika, motorna vozila, tekstil, ICT i pesticidi) te pravila (pravila o podrijetlu, zaštita intelektualnog vlasništva, olakšanje trgovine, trgovina i održivi razvoj, zaštita tržišnog natjecanja, trgovina energentima i sirovinama, odredbe o malim i srednjim poduzećima, kretanje kapitala i plaćanje, transparentnost...)“ (MVEP, 2015.).

3.2.3. TTIP, CETA, TPP i TISA

Kao što je ranije navedeno, trenutno je aktualno sedam mega-regionalnih sporazuma s investicijskim sporazumima čiji su javni ili tajni, ali 'procureni', tekstovi osuđeni kao

dodatno jačanje moći i utjecaja velikih multinacionalnih korporacija na štetu radničkih, ekoloških i drugih osnovnih ljudskih prava, kao i demokracije općenito, no ovaj put na globalnoj razini. Svi ranije spomenuti problemi međunarodnih trgovinskih sporazuma, implementirani su i ovih sedam, a u nastavku poglavlja će biti navedeno i detaljnije objašnjeno njih četiri.

Transatlantsko trgovinsko i investicijsko partnerstvo (TTIP) je bilateralni trgovinski sporazum koji se trenutno pregovara između SAD-a i Europske Unije. Iako je aktualni predsjednik Donald Trump najavio odustajanje SAD-a od cjelokupnog sporazuma, trenutno traju njihove interne konzultacije te su pregovori i dalje na snazi dok, odnosno ako odluka ne bude službena. Kad je TTIP u pitanju, važno je spomenuti jedan od njegovih ključnih poglavlja, takozvanu Regulatornu suradnju. Riječ je o mehanizmu stvorenom kako bi se doskočilo problemu s kojim se transatlantska trgovinska suradnja već desetljećima suočava, a to su znatno različite regulacije. Prije dvadeset godina, točnije 1995., SAD i EU su pokušali riješiti tu barijeru, no bez uspjeha uspostavljanja konačnog dogovora, što je upravo ono što se uvođenjem ovog mehanizma u TTIP pokušava postići. Kritičari sporazuma su sumnjivi jer je već iz provedene regulativne suradnje između SAD i EU postoje primjeri negativnog utjecaja na sve osim korporativnih interesa. Primjerice, Europska Unija je ciljala zabraniti štetnog postupka vađenja štetnih energenata poput katranskog pijeska (*tar sand*), no snažni kanadski lobiji su uspješno uvjerali Europsku Komisiju da odbaci prijedlog i nastavi tretirati katranski pijesak kao konvencionalno gorivo. Kako bi pojačali pritisak na EU, koristili su argument CETA sporazuma koji je tad bio u tijeku pregovora, a o kojem će više riječi biti u nastavku (Ainger, K., 2015.). Stoga, iako na prvu ne zvuči tako, Regulatorna suradnja je možda najkontroverzniji dio TTIP-a te onaj koji bi korporativnim lobistima dao širok utjecaj prilikom donošenja ili procjene određenih regulacija. Provođenje regulatorne suradnje bi nadgledalo transatlantsko Tijelo za regulatornu suradnju „koje će činiti državni službenici obje uključene strane, a koje će biti zaduženo da procijeni jesu li zakonski akti u EU i SAD međusobno kompatibilni i prikladni za 'trgovinu i ulaganja'. Ako nisu, ovo tijelo može iznijeti mnogobrojne prijedloge za bolje usklađivanje ili smanjivanje njihovog utjecaja na poslovanje i troškove za biznis“ (Friends of the Earth Europe, 2015.). Ukratko, kako se navodi u izdanju Global Justice Now, Regulatorna suradnja cilja dvjema stvarima. Prvi je cilj stvoriti zajedničke regulatorne standarde, a drugi dati korporacijama maksimalne šanse da utječu na bilo koje nove regulacije prije nego postanu javne. Iako većina ljudi ne vidi ništa sporno u regulacijama koje ciljaju smanjenju zagađenja zraka, korištenja štetnih kemikalija u kozmetici ili hrani, velikim međunarodnim korporacijama takve regulacije

predstavljaju nepoželjne carinske barijere koje sprečavaju slobodnu trgovinu. Stoga Regulatorna suradnja u tri razine pruža mogućnost korporativnim interesima da utječu na srozavanje regulatornih standarda. Prva je harmonizacija postojećih regulacija SAD i EU, što bi u praksi, kako navode kritičari, moglo značiti takozvanu 'utrku do dna' (*race to the bottom*), tj. smanjivanje regulacija na najmanje moguće. Druga je uzajamno priznavanje, koji je moguće shvatiti kao ublaženu harmonizaciju, stoga što ona znači da bi američke tvrtke koje djeluju na području EU mogle u njoj trgovati po američkim standardima i obratno, što bi također u još većoj mjeri moglo rezultirati 'utrkom do dna'. Treći, najniža razina, je eliminacija potrebe dvostrukog testiranja, odnosno stvaranje dogovora oko jednake procedure testiranja. Međutim, i ta je opcija potencijalno štetna, budući da nije samo pravilo važno za dobru regulaciju, već i postupak. Primjer toga je skandal nastao prilikom testiranja Volkswagen vozila, prilikom kojeg je u SAD-u otkriveno kako je tvrtka u vozila ugrađivala i uređaj za smanjivanje emisija ugljikovih oksida tijekom testiranja, iako je isto vozilo prošlo slabije testove u Europskoj Uniji (Global Justice Now, 2015.). Još jedan značajan aspekt Regulatorne suradnje opisuju riječi kojima ga opisuje Američka gospodarska komora, kao 'dar koji samo nastavlja darivati' (Ainger, K., 2015.). Konkretno, to se odnosi na činjenicu da je TTIP klasificiran kao 'živi sporazum' (*living agreement*), što znači da će biti moguće utjecati na regulacije i mijenjati ih godinama nakon što sporazum bude zaključen. S obzirom na to da fokus javnosti tada više neće biti toliko na TTIP-u kao što je to slučaj u vrijeme trajanja pregovora, takva će situacija omogućiti da se iza zatvorenih vrata utječe na regulacije koje bi se u ovoj fazi trebale poštovati zbog jakog protivljenja javnosti u suprotnom (Global Justice Now, 2015.).

S druge strane, Sveobuhvatni gospodarski i trgovinski sporazum (CETA), također bilateralni trgovinski sporazum te također 'živi sporazum', između Kanade i Europske Unije, u zadnjoj je fazi ratifikacije u nacionalnim parlamentima. S obzirom na to da su TTIP i CETA proglašeni 'mješovitim' sporazumima (*mixed agreement*), moraju biti odobreni od strane Europskog Parlamenta, Europskog Vijeća, nakon čega se sporazum potpisuje no ne i zaključuje, jer nakon toga moraju biti odobreni od strane Europskog Parlamenta i zatim svih 28 članica EU. Ukoliko samo jedna stranka u tom procesu odustane, primjerice bilo koja članica EU, sporazum ne prolazi. Po ovom pitanju je moguće povući i paralelu s ranijim poglavljem vezanim uz gubitak suvereniteta i to na primjeru belgijske regije Valonije, koja je u drugoj fazi procesa ratifikacije pokušala zaustaviti potpisivanje sporazuma, tvrdeći da CETA predstavlja prijetnju javnim službama i farmerima te regije. To joj je omogućila činjenica da belgijska savezna vlada mora dobiti odobrenje svih regionalnih prilikom

potpisivanja sporazuma poput CETA-e. Unatoč tome, nakon intenzivnih pregovora s EU, Valonija je odobrila potpisivanje pod novim uvjetima, uključujući i preispitivanje investicijske zaštite implementirane u CETA-u (preuzeto sa stop-ttip.org, pristupljeno u veljači 2017.), međutim, jedino čime je preispitivanje rezultiralo jest ICS.

Najveći regionalni sporazum u povijesti, Transpacifičko partnerstvo (TPP), potpisan je nakon sedam godina pregovora u veljači 2016., između SAD-a i 11 zemalja pacifičkog bazena (Australija, Brunej, Kanada, Čile, Japan, Malezija, Meksiko, Novi Zeland, Peru, Singapur i Vijetnam), međutim, još nije ratificiran zbog blokiranja od strane SAD-a, iako ni ta odluka još nije konačna jer mora biti odobrena od strane američkog Kongresa. Ako se osvrnemo na ranije spomenuto okretanje novim društveno-političkim modelima kao primjerice kineskom, važno je spomenuti kritiku upućenu ovom postupku američkog predsjednika, prema kojoj odustajanje SAD-a od TPP-a znači naprosto davanje velike geopolitičke prednosti Kini (Baker, P.,2017.). Od 30 poglavlja, koliko ih TPP sadrži, samo je šest vezano uz trgovinu, dok se ostala tiču van-trgovinskih pitanja (preuzeto s www.citizen.org, pristupljeno u veljači 2017.).

Sporazum o trgovinskim uslugama (TISA), pregovara se između grupe bogatih zemalja (SAD, EU i 23 država članica WTO) tzv. 'jako dobrih prijatelja usluga', (*Really Good Friends*) kako navodi Jane Kelsey (2015.) u analizi dokumenata 'procurenih' na Wikileaksu. Prema njoj, većina osnovnih pravila u sporazumu je izvedena iz GATS, kako bi „TISA mogla biti provedena u WTO bez promjene njezinih pravila“, dok nova, kao i neka stara izmijenjena pravila „predstavljaju prijetnju slobodi vlada u regulaciji njihovih usluga“ (ibid: 1.). Prema ovoj analizi (ibid.), TISA javne usluge tretira kao utrživu robu, bez vođenja računa o njihovim društvenim, kulturnim, okolišnim, radničkim ili razvojnim funkcijama. Jednako tako, u postdemokratskom stilu, na ljude se ne gleda kao na građane, već konzumente. Također, pružatelji usluga ne moraju ni na koji način biti povezani s ljudima ili zajednicama u kojima djeluju, niti su na bilo koji način odgovorni vladama država unutar kojih pružaju svoje usluge. Vade se odriču svog prava da preferiraju lokalne pružatelje usluga, što se odnosi na različite sektore, od medija i obrazovanja do struje i sanitarija. Vlade su ograničene u oblikovanju tih tržišta putem limitiranja rasta određenih aktivnosti poput banka ili turističkih ulaganja, a to je postignuto oduzimanjem prava vlada na korištenje velikog broja alata koji im omogućuju takvo oblikovanje, poput zakona, regulacija, procedura, administrativnih postupaka i drugo. Ovo je samo dio analize utjecaja,

koja se dalje odnosi na niz stvari od javnog interesa, od zaštite privatnosti do regulacije privatnog i javnog monopola.

Tekstovi ovih sporazuma su u tijeku pregovora bili tajni, no zahvaljujući tome da su neki dijelovi ipak uspjeli 'procuriti', odgovor javnosti po pitanju sviju bio je značajan. Za potrebe argumenta o utjecaju trgovinskih sporazuma na demokraciju, osvrnut ćemo se na konkretan primjer TTIP-a. Naime, sporazum je od strane Europske Komisije u početku pregovora proglašen tajnim za period od 30 godina, čineći ga tako nedostupnim široj javnosti, ali i članovima Europskog Parlamenta, čak i u procesu njegove implementacije. Istovremeno je Europska Komisija u izjavi za javnost u rujnu 2013. lažno obznanila kako TTIP ne predstavlja prijetnju zdravstvenim, sigurnosnim, okolišnim ili financijskim regulacijama jer će pregovori biti transparentni. Takav je pristup naišao na snažan otpor javnosti i parlamentarnih zastupnika, što je omogućilo njegovu minimalno ublažavanje. Članovima europskog i nacionalnih parlamenata tako je omogućen pristup tekstu tijekom pregovora, no u ograničenim uvjetima, odnosno u točno za tu svrhu kreiranim prostorijama, bez pristupa Internetu, donošenja bilo kakvih vlastitih elektronskih uređaja ili sredstva za vođenje bilješki, uz prethodnu najavu, strogi nadzor i zabranu dijeljenja informacija. Uz sve to, dopušteno im je provesti samo dva sata u prostoriji, nakon čega moraju izaći i ponovno se prijaviti, čekati poneka i nekoliko tjedana na red (von Hein, M., 2016.). S obzirom na to da se radi o izrazito kompliciranim i opsežnim sporazumima, upitno je koliko takav ustupak pridonosi njihovoj transparentnosti. U sličnoj se situaciji nalaze članovi američkog Kongresa, kojima nije dopušten pristup informacijama o zahtjevima koje njihove države izlažu EU. S druge strane, tekstovi pregovora su dostupni korporativnim savjetnicima vlade SAD-a, koji zatim mogu slobodno te informacije dijeliti sa svojim europskim poslovnim kolegama (Hilary, 2015., 26.-27.). Također, predstavnicima velikih međunarodnih korporacija je bilo dopušteno da sudjeluju u samim pregovorima.

3.3. ULOGA DEMOSA

Kao jedan od alata za ravnopravnije sudjelovanje građana Europske Unije u procesu donošenja odluka, ponuđena je Europska građanska inicijativa (ECI). Prema definiciji preuzetoj sa službene stranice Inicijative, ona služi kao poziv građana „Europskoj komisiji da podnese zakonodavni prijedlog u područjima u kojima EU ima zakonodavnu nadležnost. Građansku inicijativu treba poduprijeti najmanje jedan milijun građana EU-a iz najmanje 7

od 28 država članica.“, a moguće ju je predložiti „u svim područjima u kojima je Komisija ovlaštena podnijeti zakonodavni prijedlog, na primjer u području okoliša, poljoprivrede, prijevoza ili javnog zdravstva“ (preuzeto s <http://ec.europa.eu/>; pristupljeno u veljači 2017.). Međutim, iako se službeno radi o važnom instrumentu participativne demokracije, u praksi se pokazao nedostatnim te je velik broj zaprimljenih Inicijativa iz različitih razloga odbačen od strane Europske Komisije. Primjerice, u slučaju pokretanja ECI protiv TTIP-a i CETA-e, u srpnju 2014.godine, unatoč činjenici da je prikupljen potreban broj od milijun potpisa, a nacionalne kvote su postignute u čak sedam zemalja, ECI je odbačen pod tvrdnjom da su „samo pozitivni ECI pozivi za trgovinske sporazume, ne protiv njih, prihvatljivi“ (Hillary, 2015.). Točnije, problem je nađen u nazivu ECI, koji je u ovom konkretnom slučaju nosio naziv „STOP TTIP“.

S druge strane, pozitivan razvoj jest činjenica da je zbog različitih nezavisnih istraživača, poput primjerice CEO (Central European Observatory), sve veći broj informacija o trgovinskim sporazumima dostupan javnosti. Ranije nije bilo informacija o primjerice lošim aspektima arbitrarnog sustava. Oni koji jesu, zbog snažnog utjecaja arbitrarne industrije u akademskoj zajednici, bili su maknuti u stranu (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,37.).

Uz to, brojni su prosvjedi održani diljem EU i SAD-a za vrijeme trajanja pregovora o TTIP-u, od kojih se posebno mogu istaknuti oni održani u listopadu 2015. u Berlinu, kad je svoje negodovanje izrazilo 250 tisuća ljudi. Po pitanu TTIP-a i CETA-e, diljem zemalja članica su se organizirale platforme za aktivni otpor sporazumima, sačinjene od različitih organizacija i pojedinaca, varirajući od umjetničkih do političkih osvrta na temu. Istovremeno se razvila međusobna suradnja tih platformi i drugih organizacija na cjelokupnoj europskoj, ali i transatlantskoj razini. Radnički je pokret, s ujedinjenim sindikatima zemalja članica javno istupio protiv sporazuma. Osim toga, diljem Europe, različita su se mjesta, gradovi pa i cijele regije proglasili *TTIP-free* zonama (Hilary, 2015., 17.).

4.PONOVNO PREMIŠLJANJE SPORAZUMA

Sve veći broj zemalja koje su uglavnom 1990ih potpisale velik broj bilateralnih trgovinskih sporazuma, shvativši često iz prve ruke negativne posljedice postojećeg trgovinskog sustava, odlučuje ga napustiti ili napraviti izvjesne promjene. Glavni razlozi su dokazana nepovezanost potpisanog BIT-a i povećanog broja stranih ulaganja te neugodne posljedice sporazuma koji u sebi sadržavaju ISDS mehanizam.

Konkretno, prema Izvještaju UNCITAD-a iz 2013., zemlje koje su odlučile pristupiti tim posljedicama, rade to na nekoliko načina, kroz „pokušaje pojašnjavanja značenja odredbi sporazuma (putem mjerodavnih interpretacija), reviziju sporazuma (kroz izmjene i dopune), zamjenu starih sporazuma (kroz ponovne pregovore) ili prekidom/učvršćivanjem sporazuma (bilo unilateralno ili uz uzajamnu suglasnost)“ (UNCITAD, 2013.; prema Carim, X.; u Singh, K. i Ilge, B., 2016., 59.). Prema UNCTAD-u, do kraja 2013. je preko 1,300 postojećih bilateralnih sporazuma došlo do faze u kojoj su mogući prekid ili ponovno ugovaranje, dok bi do 2018. godine preko 350 dodatnih trebalo isteći. (ibid.) Prema kasnijem izvještaju UNCTAD-a iz 2016. godine, neke su zemlje u 2015. godini odlučile u potpunosti ukinuti međunarodne trgovinske sporazume koji su istekli, no, valja napomenuti kako će investicije koje su zaštićene za vrijeme trajanja sporazuma, ZBOG TZV: SURVIVAL CLAUSES, ostati zaštićene kroz period od narednih 10 do 20 godina (UNCTAD, 2016.).

Promjene prema održivijem investicijskom sustavu se provode na međunarodnoj, kao i na nacionalnoj razini. Što se potonje tiče, promjene se manifestiraju u investicijskim politikama koje ciljaju okolišnim i društvenim promjenama ili gospodarskim politikama. Na međunarodnoj, dok je većina zemalja članica barem jednom IIA, mnoge su nezadovoljne s postojećim režimima. Stoga se, po Jamesu X. Zhanu međunarodna 'investicijska' zajednica nalazi pred tri izazova: Prvo, kako integrirati ciljeve održivog razvoja u IIA? Većina postojećih IIA prate 'tradicionalni' pristup te se fokusiraju na više-manje isključivo na promociju i zaštitu investicija te uvelike negiraju utjecaj investicija na održivi razvoj. S druge strane, novi IIA, pokazuju rastuću tendenciju sklapanja sporazuma u skladu s ciljevima održivog razvoja. Drugo, kako balansirati prava i obaveze između investitora i države? Problem nastaje zbog rastuće zabrinutosti o nemogućnosti samostalnog donošenja

politika unutar država potpisnica IIA. Treće, kako pristupiti sustavnoj kompleksnosti IIA sustava, uključujući ISDS, i osigurati koherentnost investicijskih i ostalih javnih politika (Zhan, X.J., u Singh, K. i Ilge, B., 2016.). U siječnju 2015.godine, na trećoj UN konferenciji o financiranju održivog razvoja u Addis Ababi, prisvojena je agenda prema kojoj vlade moraju „ustanoviti signale i omogućiti okoliš koji može učinkovito katalizirati i spregnuti ulaganja, usmjeriti ih na područja ključna za postizanje 17 Ciljeva održivog razvoja (SDG) i dalje od područja koja nisu u skladu s agendom“ (UNCTAD, 2016., 103.). Agendu, kao i UNCTAD-ove smjernice za reformu u smjeru održivog razvoja, objavljujane od 2010.godine, mnoge su zemlje koristile u provođenju propitivanja vlastitog pristupa međunarodnim trgovinskim sporazumima (ibid.).

Australija je 2011.godine objavila kako ubuduće neće implementirati sustav rješavanja investicijskih sporazuma između države i investitora u svoje trgovinske sporazume, a u toj odluci ju je slijedila i Indija. Druge su zemlje, poput Bolivije i Venezuele okončale nekoliko bilateralnih sporazuma te su se također povukle iz ICSID sustava. Jedna od većih gubitnica u postojećem međunarodnom trgovinskom sustavu, Argentina, odbila je platiti troškove arbitrarnih sporazuma (Eberhardt, P., Oliviet, C., 2012.,16.). Tijekom protekle dvije godine, neke su zemlje okončale postojeće sporazume (npr. Ekvador, Južna Afrika i Indonezija), dok su druge osudile investicijske arbitrarne konvencije (npr. Bolivija, Ekvador i Venezuela) (Zhan, X.J., u Singh, K. i Ilge, B., 2016.). Velik je broj i zemalja članica Europske Unije koje su prekinule svoje unutar-EU BIT-ove, što je trend u porastu. Primjerice, Poljska je u 2016.godini najavila ukidanje 23 BIT-ova s drugim zemljama članicama EU. (UNCTAD, 2016.) Iste godine, osam je prekinutih indonezijskih BIT-ova prestalo vrijediti, a isto su planirali za 10 dodatnih (ibid.).

U sljedećim će poglavljima biti detaljnije prikazan pristup određenih zemalja, koje su proteklih godina pokrenule reformu vlastitog pristupa međunarodnim trgovinskim sporazumima.

4.1.PRIMJER BRAZILA I JUŽNE AFRIKE

Brazil je dva desetljeća nakon odbijene ratifikacije 14 BIT-ova promijenio investicijsku politiku i ponovno počeo pregovarati investicijske sporazume, no s drugačijim pristupom koji pruža alternativu trenutno vodećoj zapadnoj politici direktnih međunarodnih investicija

(FDI) tako što daje snažnu ulogu državi i stavlja naglasak na ekonomske odnose već postojećim ekonomskim partnerima, odnosno državama u koje je Brazil već investirao ili imaju potencijal za to. Međutim, možda ključna razlika jest uvođenje novih kooperacijskih mehanizama, izostavljanje standarda 'pravednog i poštenog ulaganja' (*fair and equitable treatment*) te ISDS-a (Perrone, N.M., Rojas de Cerqueira, C., 2015.). „Jezgra brazilskog modela nije investicijska arbitraža, već Žarišne Točke (tj. ombdusman stranih investicija) i Zajedničko Povjerenstvo između dva investicijska partnera. Ovo povjerenstvo je zaduženo za promociju tehničke suradnje, istraživanje međusobnih investicijskih prilika i rješavanje žalbi stranih investitora na tretman od strane zemlje domaćina“ (ibid. 2.).

Južna Afrika je u post-apartheidskim godinama, točnije između 1994. i 1998. potpisala 15 BIT-ova, poglavito s europskim državama. Glavna motivacija je bilo obećanje da će potpisani sporazumi donijeti obećane strane investicije, što se naravno nije dogodilo. Osim toga, zemlja se suočila i sa znatnim brojem ISDS tužbi, koje su se pokazale neustavnima, no na koje na taj način nisu mogli pretjerano utjecati. Valja kratko napomenuti kako je južnoafrički Ustav prepoznat diljem svijeta zbog snažnog fokusa na važnost ljudskih prava. Kako navodi Xavier Carim (u Singh, K., Ilge, B., 2016., 60.) „Ustav također vodi računa o ne-diskriminaciji između stranih i domaćih investitora te svi investitori moraju svoje aktivnosti poduzimati u kontekstu transformacijske agende izložene u Ustavu“. Iz navedenih je razloga Južna Afrika kroz period od tri godine, počevši od 2008., u suradnji s različitim domaćim i inozemnim stručnjacima, preispitala postojeće vlastite BIT-ove, te su donesena tri glavna zaključka, kako navodi Carim (ibid.) Prvo, Južna Afrika više neće potpisivati BIT-ove, osim u slučaju iznimnih ekonomskih i političkih okolnosti. Drugo, sve će BIT-ove prve generacije, koji su do tada istekli, preispitati i po mogućnosti prekinuti. Treće, jačat će vlastitu legislativu kako bi na taj način i dalje pružala adekvatnu zaštitu stranih investicija.

5.ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada je povući paralelu između međunarodnih trgovinskih sporazuma i ideje da se svijet danas nalazi u postdemokratskom dobu. Međunarodni trgovinski sporazumi jasno i konkretno prikazuju simptome postdemokracije kroz razvoj i implementaciju svojih ključnih sastavnica, poput mehanizma Regulatorne suradnje i ISDS-a, odnosno mehanizma za rješavanje sporova između države i investitora, pomoću kojeg korporativni svijet, uključujući, osim velikih međunarodnih korporacija i arbitražnu industriju, direktno utječe na sposobnost nacionalnih vlada da samostalno donose regulative te na taj način moć zaista ponovno klizi u ruke elita. Pritom, vodeći se logikom profita, te iste korporacije ne vode računa o etičkom aspektu svog djelovanja, iako izravno utječu te unazađuju teško izborna ljudska, radnička, ekološka i druga prava. Za postdemokratsko je doba kao značajan aspekt istaknuta i prevlast privatnog financiranja, što je jasno vidljivo u akademskoj zajednici, gdje značajan utjecaj na ekonomskom polju po pitanju međunarodnih trgovinskih sporazuma imaju privatni korporativni odvjetnici. Na ljude se u postdemokraciji ne gleda kao na građane te stoga nositelje određenih prava, već isključivo kao na konzumente, što je vidljivo i kroz tekstove međunarodnih trgovinskih sporazuma, u ovom radu konkretno naveden sporazum TISA. Prema svemu navedenom zaključujemo kako su međunarodni trgovinski sporazumi jasan pokazatelj postdemokratskog doba. U zadnjem poglavlju naveden novi smjer međunarodnog trgovinskog sustava možda jest inovativan, no još uvijek nije moguće izvući zaključak ima li utjecaj na dodatno širenje ili izlazak pak iz postdemokratskog stanja.

LITERATURA:

- Agnos, C. (2015.) Globalization Makes No Sense (dostupno na <http://chrisagnos.com/globalization-makes-no-sense/>, pristupljeno u veljači 2017.)
- Ayers, J.A., Saad-Filho, A. (2015.) Democracy against Neoliberalism: Paradoxes, Limitations, Transcendence, *Critical Sociology*, sv. 41(4-5): 597.-618.
- Baker, P. (2017.) Trump Abandons Trans-Pacific Partnership, Obama's Signature Trade Deal, (dostupno na <https://www.nytimes.com/2017/01/23/us/politics/tpp-trump-trade-nafta.html>, pristupljeno u veljači 2017.)
- Bazdan, Z. (2013.) Međunarodni odnosi, globalni građanski aktivizam za ljudska prava i Republika Hrvatska, *MediAnali : međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, sv. 7(14): 55-78
- Birnbaum, N. (2010.) Is social democracy dead? The crisis of capitalism in Europe, *New Labour Forum*, sv. 19(01): 24.-31.
- Crouch, C. (2003./2007.) *Postdemokracija : političke i poslovne elite u 21. stoljeću*, prev. Skrt, I., Mikuličić, D., Zagreb: Izvori
- Crouch, C., della Porta, D., Streeck, W.: *Democracy in neoliberalism?; Anrhological Theory* 2016, Vol. 16(4), 497-512
- Eberhardt P., Redlin B., Toubeau C. (2014.) Trading away democracy – how CETA's investor protection rules threaten the public good in Canada and the EU , preuzeto na : <https://www.tni.org/en/briefing/trading-away-democracy>
- Eberhardt, P. (2016.) The zombie ISDS- rebranded as ICS, rights for corporations to sue states refue to die. s.l.:Corporate Europe Observatory
- Eberhardt, P., Oliviet, C. (2012.) *Profiting from injustice. How law firms, arbitrators and financiers are fuelling an investment arbitration boom*, Brisel/Amsterdam: Corporate Europe Observatory/Transnational Institute
- Europe, F. o. t. E. (2014.) *Skriveni troškovi trgovinskih sporazuma EU-a: primjeri rješavanja sporova između ulagača i države (isds-a) pokrenutih protiv zemalja članica Europske Unije*. Zagreb: Zelena Akcija

- Friends of the Earth Europe (2015.) Regulatorna suradnja- kako trgovinski sporazum između EU i SAD-a prijeti stvaranjem birokratskog labirinta (dostupno na <http://zelena-akcija.hr>, pristupljeno u veljači 2017.)
- Global Justice Now (2015.) Race to the bottom. Regulatory cooperation in TTIP: A blueprint for corporate domination? (dostupno na http://www.s2bnetwork.org/wp-content/uploads/2015/09/race_to_the_bottom1.pdf, pristupljeno u veljači 2017.)
- Hamilton, D. S., (2014.) The Geopolitics of TTIP - Repositioning the Transatlantic Relationship for a Changing World. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations
- Hilary, J., (2015.) The transatlantic trade and investment partnership - a charter for deregulation, an attack on jobs, an end to democracy. Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung
- Hobson, C. (2016.) Democracy: Trap, Tragedy or Crisis?; Political Studies Review; Shinjuku; 1.-8.
- Kelsey, J. (2015.) TISA: the leaked 'core text', Wikileaks (dostupno na: https://wikileaks.org/tisa/analysis/Analysis-of-20150424_Core-Text/Analysis-of-20150424_Core-Text.pdf , pristupljeno u veljači 2017.)
- Matić, B., Lazibat, T. (2001.) Od GATT do WTO, Ekonomski pregled, sv. 52(5-6): 692-707
- McBride, W. (2005.) The end of liberal democracy as we know it?, Synthesis philosophica, sv. 20(2): 461.-470.
- McKenzie, F. (2014.) Faith, fear, and free trade; International Journal, sv. 69(2): 233.-245.
- Mesarić, M. (2008.) XXI. stoljeće : doba sudbonosnih izazova, Zagreb:Prometej
- Milardović, A., Jožanc, N. (ur.) (2013.) Demokracija i postdemokracija, Zagreb:Pan liber
- Milewicz, K., Holloway, J., Peacock, C., Snidal, D. (2016.) Beyond Trade: The Expanding Scope of the Nontrade Agenda in Trade Agreements; Journal of Conflict Resolution: 1.-31.
- Milradović, A. (2004.) Populizam i globalizacija, Zagreb:Centar za politološka istraživanja

- Milradović, A., Žeravica, L. (2015.) Postdemokratsko stanje , *Europske studije sv* 1(1):159.-182.
- Perrone, M.N., de Cerqueira César, G.R. (2015.) Brazil's bilateral investment treaties: More than a new investment treaty model? , *Columbia Center on Sustainable Investment*, br. 159
- Singh, K., Ilge, B. (ur.) (2016.) Rethinking bilateral investment treaties – critical issues and policy choices, *New Delhi: Both Ends, Madhyam, Centre for Research on Multinational Corporations*
- Swyngedouw, E. (2009.) Climate Change as Post-Political and Post-Democratic Populism, *Theory, Culture & Society*, sv. 27(2-3), 213-232
- The CETA ratification process (2016.) (dostupno na <https://stop-ttip.org/blog/the-ceta-ratificationprocess/>, pristupljeno u veljači 2017.)
- Tietje, C., Buatte, T., Baetens, F., Valkanou, T.N., Rotterdam, E. (2014.) The Impact of Investor-State-Dispute Settlement (ISDS) in the Transatlantic Trade and Investment Partnership; studija pripremljena za Ministarstvo strane trgovine i razvojne suradnje i Ministarstvo vanjskih poslova u Nizozemskoj; referenca: MINBUZA-2014.78850
- Trans-Pacific Partnership (TPP): Expanded Corporate Power, Lower Wages, Unsafe Food Imports, *Public Citizen* (dostupno na <http://www.citizen.org/TPP>, pristupljeno u veljači 2017.)
- UNCTAD (2016.) World investment report 2012. Investor nationality: policy challenges; Geneva:United Nations Publication
- Van Harten, G., Malysheuski, P. (2016.) Who has benefited financially from investment treaty arbitration? An evaluation of the size and wealth of claimants; *Osgoode Legal Studies Research Paper* br. 14
- von Hein, M. (2016.) TTIP Reading Room: A small step toward transparency, *DW* (dostupno na <http://www.dw.com/en/ttip-reading-room-a-small-step-toward-transparency/a-19012651>, pristupljeno u veljači 2017.)

